

ANAR

AZAD BİR QUŞDUM

İki seriyalı bədii filmin ədəbi ssenarisi

Xızının meşəli dağları. Kənd evlərinin birinin qabağında araba dayanıb. Arabaya mafraşlarda yorğan-döşək, qab-qacaq yükləyirlər. Qafar kişi, arvadı Şahbikə, bacısı Zərnişan, üç oğlu arabaya minirlər. Qafar:

– Yaxşı, minin gedək, – birdən: – bəs Cəfər hanı?

Çağırır: – Cəfər! Cəfər!

Evin damında 4-5 yaşlı Cəfər göyərçin damından quşları havaya buraxır.

Mavi səma fonunda ağ göyərçinlər dəstəylə uçar. Balaca Cəfər arabadan onların ardınca baxır.

Tozlu yollarla irəliləyən araba və göydə uçan göyərçinlərin fonunda filmin titrləri gedir və zümzüməylə oxunan mahnı səslənir:

***Azad bir quşdum,
Yuvamdan uçdum.
Bir bağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.***

***Bir ovçu gördüm,
Köksümdən vurdu.
Torpağa düşdüm
Bu gənc yaşımda.***

Araba Şubanı dağları tərəfdən Bakıya gəlir.

Qafar kişi şəhərin – köhnə Bakının mənzərəsini göstərərək:

– Bu da Bakı, – deyir.

Cəfər Cabbarlının Bakıda, Dağlı məhəlləsində evi, otaqların birində 15-16 yaşlı Cəfər yerdə oturub, arxasını iki-üç balısa dayayaraq – dizlərinin üstündə karton – nə işə yazır. Sona daxil olur.

Sona: – Əmioğlu, Rəhilə xanım xahiş etdi ki, sabah məktəbimizdə gecə keçiriləcək, sən də gəlib bir şeirini oxusan yaxşı olar.

– Rəhilə xanım kimdi?

– Bizim qızlar məktəbində ədəbiyyat müəlliməmiz.

– Mənim qızların içində nə işim var, əmiqızı?

– Boy, bəyəm sən ancaq oğlanlar üçün yazırsan? Elə o «Ana» şeirin var ha... O gün bizə oxudun... Bax da... mən söz vermişəm ki, səni gətirəcəm.

– Yaxşı. Heç sənin sözünü yerə salmaq olar? Mirzəbalanı da götürüb gələrəm.

Qızlar məktəbində tədbir. Cəfər «Ana» şeirini oxuyur.

**Ana! Ana! O adın qarşısında bir qultək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir.
Onun əliylə bəla bəhrinə yuvarlansam,
Yenə xəyal edərim bəzmi-istirahətdir.**

Sona diqqətlə qulaq asır.

**Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz,
Uçar səmalara o aləmi xəyalətdə.
Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir söz:
Ana... Ana... Sənə mən rahibəm itaətdə!**

Gurultulu alqışlar.

Sona Firuzə adlı 15-16 yaşlı qızla Cəfərə və onun yanında durmuş Mirzəbalaya yanaşırlar.

– Əmioğlu, Firuzə rəfiqəmdir, səninlə tanış olmaq istəyir.

Firuzə: (*utancaq*) Şeiriniz çox gözəldi. Bayıldım.

Cəfər: Təşəkkür edirəm.

Firuzə: Mən mətbuatı mütəmadi izləyirəm; son illər böylə təsirli şeir bulamadım.

Mirzəbala: Son illər ha! Neçə yaşınız var ki?

Firuzə başını aşağı salıb susur.

Cəfər: Ay Mirzəbala, heç qadından yaşını soruşarlar?

Mirzəbala: Böylə gənc qız üçün bu, təhlükəli sual deyil, Cəfər.

Cəfər: Siz özünüz də şeir yazırmısınız?

Firuzə: Hayır, məndə o bacarıq yox, amma şeiri çox sevirəm, şeiri bir də teatroyu.

Sona: (*əmioğlusunun bu mükəliməsindən bir qədər narazıdır*) Yaxşı, Firuzə, gedək.

Mirzəbala: Bah, lap yerinə düşdü ki, bizim Cəfər yalnız şair deyil, həm də dramnəvisdi. Bu yaxında «Vəfalı Səriyyə» namlı pyesi mövqeyi səhnəyə qoyulacaq.

Firuzə: Oyləmi? Bizi də tamaşaya dəvət edərmisiniz?

Cəfər: Əlbəttə.

Firuzə: O zaman siz Hüseyn Ərəblinskiylə də tanışsınız?

Cəfər: Tanışam.

Sona: Firuzə Ərəblinskinin dəlisidir.

Mirzəbala: Cəfər təvazökarlıq edir, qızlar. Hüseyn onun əsərlərini çox bəyənir və söz verib ki, mütləq Cəfərin yazacağı bir pyesdə baş rolu oynayacaq.

Firuzə: Aman tanrım, elə bil yuxu görürəm.

Sona onun qolundan tutub aparır.

Teatr səhnəsi. Axşam tamaşasına hazırlıq gedir. Səhnədə Hüseyn Ərəblinski və başqaları.

Ərəblinski: Dağaşarlı gəldimi?

Nəsibli: Yox.

Ərəblinski: Sazandarlinski?

Nəsibli: Heç birisi.

Ərəblinski: Dedim ki, evlərinə adam göndərin.

Nəsibli: Üç dəfə yollamışam. Heç biri evdə yoxdu.

Cəfər teatrın dal qapısından Firuzəni və rəfiqəsi Tanyanı salona daxil edir, qaranlıqda, arxa sırada otururlar.

Cəfər: Amma səsinizi çıxarmayın. (*Barmağını dodaqlarının üstünə qoyur*)

Səhnədə **Ərəblinski:** İndi mən başıma nə daş salım. Bu, insanlıqdır ki, tamaşanın başlanmasına bir saat qalmış, aktyorlar yoxa çıxıb.

Nəsibli: Hüseyin, antreprenyor mənzil pulu istəyir. Deyir pulumu verməsəz, qoymaram pərdəni açasız.

Ərəblinski: Bəs Sazandarlinski hardadır?

Nəsibli: Hüseyin, deyəsən axı, bu gecə bir şey çıxmıyacaq. Çarəsi yox, oyunu saxlamalıyıq.

Ərəblinski: Olmaz! Onsuz da teatrodan qaçan camaatımıza yalvar-yaxarla beş-on bilet aldirmışıq. Onları da qaçırdıq? Bu gün oyunu saxlasaq, sabah kimsə bu qapıdan içəri girməz.

Salonda **Firuzə:** (*pıçıltıyla*) Of Tanya, ürəyim partlayır. Nə zülmür bu zavallıya edirlər.

Səhnədə. **Aktyor Mirzə Mürşid** (*bağıraraq*) Hüseyin, bu zəhrimar qalxanın bəs dəstəsi olmaz?

Ərəblinski: Qardaşım, qalxanın dəstəsi yoxdur, bax, budur bir parça ip, səri, olsun dəstə.

Nəsibli: Hüseyin. atreprenyor tapşırırdı Çilingərli dekorasiyaları söküb hərəsini bir divara söykədi.

Ərəblinski: Yeni kassada heç pul yoxdu?

Nəsibli: Vur-tut səkkiz manat, onu da paltar üçün verdilər. Gəlin, oyunu saxlayaq, başqa çarə yoxdur.

Ərəblinski: Dedim olmaz! Oyunu saxlarsınız, xalq bir daha bu qapıya gəlməz. Anlamırsınız? Nəsibli, al bu üzüyümü apar ver. Dağaşarlı gəlmədi?

Fərman: Gəldi, amma keflənib, bəzənmə otağında yığılıb yatıb.

Firuzə: Aman Allah!

Ərəblinski: Get başına su tök, ayılsın, gəlsin.

Fərman: Əngəxaranski gəlib, amma uşaqları yığıb başına, qapını bağlayıb meyxana deyirlər.

Sazandarlinski: (*oxuya-oxuya gəlir*) Canlar verib sənin kimi canana yetmişəm.

Ərəblinski: Bu nə haldı Sazandarlinski?

Sazandarlinski: (*oxuyur*) Bu oğlan aşıqdir Leyli adlı bir gözələ.

Ərəblinski: Zəhrimar Leyli adlı bir gözələ, çor Leyli adlı bir gözələ, iki saatdır camaat gözləyir, bu da durub gəlib ki, Leyli adlı bir gözələ. Get, tez geyin.

Sazandarlinski: Neyləyim, acından ölməyəcəkdin ki... İşimi bitirmemiş durub gəldim. Top kimi partlayırsan, elə bil ovcuma imperial sayacaqsan.

Ərəblinski: Əzizim, canım, gözüm, mən pul alıram, sən yox? Boynuna götürmüşən, barı camaatdan utan.

Xosməmməd: (*gəlir*) Hüseyin, mən hansı qapıdan çıxacam?

Fərman: Qapı var ki çıxasan?

Ərəblinski: Xosməmməd, bu vaxtacan hardasan?

Xosməmməd: Vallah, Hüseyin, bir-iki gün orucum qalmışdı, bu gün iftar açdım.

Ərəblinski: Oruc sənini belini qırsın. On gündür çalışıram, başa salıram, tamaşaya yarım saat qalmış gəlirsən ki, hansı qapıdan çıxacam. Yaxşı, gəl bura. Bu tərəfdən gəldin, baş əydin. Əy də.

Xosməmməd: Əşşi, burda nə var ki, tamaşada əyərəm.

Fərman: Qorxur ki, hərəkətlərini oğurlarlar.

Ərəblinski: Sözüünü de.

Xosməmməd: Axşam deyərəm də.

Ərəblinski: Axşamdı da. Evini Allah yıxmasın, rolun hanı?

Xosməmməd: Vallah, yadımdan çıxıb evdə qalıb.

Ərəblinski: Of! Allah qırsın sizi.

Firuzə: Belə də zülm olar?

Ərəblinski: Yaxşı, söz demirsən, heç olmasa baş əy. Əy də, qardaş. Belində ağac bitməyib ki...

Fərman: Mən bilərəm neçin əyir. Qorxur ki əyiləndə papağı düşər, başının keçəli görünər.

Xosməmməd: Dərd, azar, sarsaq oğlu sarsaq.

Ərəblinski: Yaxşı, sən işini gör.

Xosməmməd: Görmürsən, heyvan oğlu heyvan?!

Fərman: Bankəyə düşmüş milçək kimi vızıldayacaq.

Ərəblinski: Bədi. Yum.

Xosməmməd: İnsanın gərəkdir zatı qırıq olmasın.

Fərman: Yaxşı, burnunu o tərəfə çək, gözümü çıxartdın.

Ərəblinski: Ay başınıza dönüm, ay yoldaşlar, arkadaşlar, bəradərlər. Axı, mən də yazığam. Mən də oynayacam bu axşam. Mən də hazırlaşmalıyam, rola hazırlaşmaq əvəzinə burda sizinlə çənə-boğaz oluram, boğazımın pərdələri partladı. Beş gündür gözümü yummamışam.

Fərman: Tutaq ki, başının keçəliyini gizlədi, burnunu nə cür gizlədəcək?

Salonda. **Firuzə:** Mən daha dözə bilmirəm. Gedək, Tanya.

Səhnədə. **Ərəblinski:** Yaxşı, siz qurtarın, biz başlayaq.

Xosməmməd: Hər kim ki mənimlə səhnədə zarafat elədi, belə onun atasına lənət, ölüsünə, dirisinə lənət.

Fərman: Keçən dəfə səhnədən bir burun çıxdı, gəldi, gəldi, xülasə, yarım saat sonra Xosməmməd görüdü.

Ərəblinski: Bitirdiniz?

Xosməmməd: Hüseyin, atam, mən oynamıram. Vəssalam. Əlimdə gül kimi sənətim var, alış-verişim. Nə işim var səhnədə?

Ərəblinski: Fərman, get burdan, bu saat get deyirəm sənə, Xosməmməd, sən də haydı, get suflyordan kitabı al oxu, sözlərinə bax.

Fərman: (*gedə-gedə*) Savadı var ki oxusun?

Mirzə Mürşid: (*gəlir*) Mənim qılıncım yoxdur, İvanovski vermir.

Ərəblinski: Ağız nədir verməsin? Bu saat hamısını ayaq altına atıb parça-parça edərim.

Firuzəylə Tanya salondan çıxarkən Cəfəri görürlər.

Cəfər: Necədi, qızlar, feyziyab oldunuz?

Tanya: Ujas! Firuzə az qala bayılacaqdı.

Firuzə: Aman Allah, o yazığa nə qədər işgəncə verirlər.

Cəfər: (*gülür*) Bu, könüllü işgəncədir, qızlar. Səhnə insanın bütün varlığını tələb edir. Bayaq gördükləriniz teatronun astar üzüyüdü, əsl simasını tamaşada görə bilərsiniz.

Səhnədə «Hamlet» tamaşasından epizod.

Hamlet (*Ərəblinski*): A, fleyta! (*musiqiçilərə*) Verin mənə! (*Gildensternə*) Nədir, ətrafımda fırfıra kimi fırlanırsınız? Sanki mənə tora salmaq istəyirsiniz.

Gildenstern: Prins! Ətrafınızda dolanmağımın səbəbi sizə sonsuz məhəbbətimin şiddətindəndir...

Hamlet: Bir şey başa düşmədim, amma dəxli yoxdur. Alın bu fleytanı, bir şey çalın.

Gildenstern: Prins, axı mən çala bilmirəm.

Hamlet: Xahiş edirəm.

Gildenstern: And olsun ki, çala bilmirəm.

Hamlet: Burda nə var ki. Yalan danışmaq kimi, bu da asan bir işdir. Barmaqlarınızla bu dəliklərlə oynayın, bura da üfürün. Gözəl bir musiqi səslənəcək. Bu da qapaqları.

Gildenstern: Axı mən bilmirəm ki, bunu necə etmək lazımdır.

Hamlet: Gör mənə necə palçığa batırırsız. Siz mənə çalmaq istəyirsiniz, guya ki, mənim qapaqlarıma bələdsiz. Əminsiniz ki, barmaqlarınızı oynatmaqla bütün sirlərimi biləcəksiz. Elə zənn edirsiniz ki, mənim bütün notlarım sizinçün aydın-açıqdır. Bax, bu balaca fleyta musiqi çalmaq üçün yaradılıb, məlahətli səs çıxarır. Amma siz onu dilləndirə bilmirsiniz. Necə düşünürsüz, mənə dilləndirmək dahamı asandır? Mənə hansı alət sayırsınız, sayın, mənə poza bilərsiniz, kökdən sala bilərsiniz, amma məndə çalmağı bacarmazsınız.

(*Alqışlar*)

Ekranada illər (1916. 1917) və afişalar: «Vəfalı Səriyyə», «Solğun çiçəklər», «Nəsrəddin şah».

Gurultulu alqışlar. Cəfər öz otağında indi masa arxasında yazır.

Atəş səsləri

Ekranada yazı: 1918 Mart

Şarnel partlayışları, atəş səsləri, qışqırıqlar.

(«Cavid ömrü» filmindən kadrları istifadə etmək olar. Cavidin otel otağında işlədiyi yerdən erməni çetələrinin gəlmələri və onu əsir aparmalarına qədər).

Yağışlı, küləkli bir gün. Cəfər iti addımlarla «Açıq söz» qəzetinin redaksiyasına tələsir. Yandırılmış İsmailiyə binasının «skeleti» yanından keçir.

Soyuqdan, yağışdan büzüşmüş qızcıqaz – çadraya bürünmüş Qumru ona yanaşır: – Ay qardaş, acam, yaralıyam. Atamı, anamı öldürdülər, evimizi dağıtdılar, yalnız mən qaldım.

Cəfər cibindən pul çıxarıb ona uzadır, iki addım uzaqlaşandan sonra geri dönür, Qumruya:

– Gəl bura, – deyər onu redaksiyaya gətirir.

Redaksiyada yaşlı redaktor, bir-iki işçi, yaşlı qadın Zəkiyyə və gənc Tahirə. Cəfər Qumru haqqında nə isə deyir, lakin atəş səslərinin gurultusundan heç nə eşidilmir.

Zəkiyyə Qumruya çay süzür, çörək verir, qız acgözlüklə yeyir.

Zəkiyyə: Qızım, aç çadranı, burda yad adam yoxdu. (*Qumrunun çadrasını açır*). Necə də məsum gözləri var. Of, cəlladlar, boylə bir tifilə qıyarmılar?

Bu zaman qüvvətli bir atəşlə redaksiyanın pəncərə şüşələri çilik-çilik olub tökülür. Redaktor hamıdan gənc olan Cəfərə müraciətlə:

– Cəfər, Tez ol, bir fayton tut, qadınları evlərinə apar. Olsun ki redaksiyanı da İsmailiyə kimi yandırsınlar.

Küçədə Cəfər faytonçuyla danışır.

Faytonçu: Çadrovıya qədər apararam. Ondan o yana yox, təhlükəli...

Cəfər qadınları və Qumrunu faytona mindirir.

Zəkiyyə (*Qumruya*): Qızım, sən bizdə qalarsan.

Redaktor: (*onları ötürür*) Evdən bayıra çıxmayın, qismət olar bir də görüşərik. Cəfər, sən də külfətini şəhərdən çıxar.

Fayton küçələrdən keçib dayanır. Güllə səsləri.

Faytonçu: Bundan o yana gedən deyiləm. Görmürsən güllə yağış kimi yağır?! Düşün.

Cəfər: Bir dur. Üç qadını odun içinə atmağa necə qıyırsan? Müsəlman deyilsən?

Faytonçu: Mənim də külfətim var, başıma bir iş gəlsə, oları kim saxlayacaq?

Cəfər: Al pulunu. Faytonu özüm sürürəm, axşam gəl, faytonunu elə bu yerdə təhvil al. Mən, bax, bu qəzetdə çalışıram.

Faytonçu aldığı pulları sayır.

Cəfər atlanıb faytonu sürür.

Onların ardınca baxan **Faytonçu:** Qoçaq oğlandı, həzrət Abbas haqqı.

Fayton atəş səsləri, güllələr içindən keçərək bir evin qabağında dayanır. Qadınlar düşürlər.

Zəkiyyə: Allah amanında, Cəfər.

Yenə də atəşlərin arasından keçərək fayton Dağlı məhləsinə qalxır.

Cəfərin ailəsi faytonla Bakıdan çıxıb yola düzəlir. Yolda yüzlərlə qaçqının qafiləsi şəhərdən uzaqlaşmağa çalışır. Amma yenə də uzaqdan atəşə tutulurlar. Kimsə yaralanır. Kimlərsə qayaların arasında gizlənir. Adamlar panika içində qaçışırlar. Gülləyə tuş gəlib yerə sərilənlər də var.

Fayton nisbətən sakit yerlərdən keçib Xızıya çatır. Köhnə evlərinin qarşısında Cəfərin ailə üzvləri faytondan düşür.

Anası **Şahbikə:** Cəfər, gəl də.

Cəfər: Yox, mən şəhərə qayıtmalyam; faytonçuya söz vermişəm ki, faytonunu qaytaracam.

Alatoranda ağ kəfənə bürünmüş adamlar qəbiristanlıqda ruhlar kimi dolaşırlar. Bakıdakı evlərində yatağında gözüyumuş Cəfər inildəyir. Kimsə sevincli səslə onu çağırır: – Cəfər, ay Cəfər, dur!

Mirzəbala: (*onu oyadır*) Gözümüz aydın, Cəfər. Hərbi hissələrimizlə İslam ordusu Bakını düşmənlərdən azad edir.

Qurd qapısında Nuru paşa durbinlə şəhərə baxır. Üstündə ağ bayraq dalğalanan təcili yardım karetasının gəldiyini görür.

Mürsəl paşa: (*Nuru paşaya yaxınlaşır*) Həmd olsun, paşam, düşmən təslim oldu. Bakı qurtuldu.

Nuru paşa: Aşk olsun, Mürsəl paşa (*pauzadan sonra*) ...Mürsəl paşa Bakı.

Mürsəl paşa: (*təəccüblə*) Bakı?

Nuru paşa: Bundan sonra soyadın Bakı olsun, kardeşim. (*yanında duran Azəri zabitinə*): Səlim bəy, siz oyle binedən bakulusuz. Sol cinahdan Azeri hissələrinin hücumu zəfərimizi çabuk etdi.

Azərbaycan Parlamanının (indi Əlyazmaları İnstitutunun) binası üstündə dalğalanan üçrəngli Azərbaycan bayrağı.

Cəfər və Mirzəbala fərəhlə bu bayrağa baxırlar.

Parlamanın binasında Mirzəbala Cəfəri Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə təqdim edir.

– Əmin bəy, – deyir, – məktəb yoldaşım Cəfər Cabbarlıdır. O da mənim kimi Parlmana stenoqrafçı kimi işə qəbul olunub.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə: İşiniz avand olsun, çocuqlar. Deməli, tarixi siz yazacaqsınız.

Parlamanın açılışı, Azərbaycan himni səslənir. Məbuslar arasında Firuzənin qardaşı Əsəd bəyi və Mir Bağırı da görürük. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə iclası açır.

M.Ə.Rəsulzadə: Möhtərəm məbuslar! Azərbaycan cümhuriyyətinin ilk Məclisi–Məbusanını açmaq səadəti, siz möhtərəm məbusları təbrik etmək şərəfinin öhdəmə düşməsilə fəxr edirəm. (*alqışlar*)

Mirzəbala və Cəfər yazırlar.

Rəsulzadə (*davam edir*): – Əfəndilər, Rusiyada zühur edən böyük inqilab digər həqiqətlər arasında bir həqiqəti dəxi elan etmiş idi. Bu həqiqət millətlərin hüriyyəti və istiqlalları idi. Azərbaycan əhalisi tərəfindən seçilən Şurayi Milli Azərbaycanın istiqlalını elan etdi. Bu məclis ümumi seçkilərə qədər məmləkətimizin sahibi olacaqdır. (*alqışlar*) Əfəndilər! Bilirsiniz ki, bizim Rusiya cəmiyyətinə qarşı heç bir ədavətimiz və nifrətimiz yoxdur. Bezər olduğumuz çarizm Rusiyası, Rusiya istibdadıdır. Hər bir millət müstəqil və hür olmalıdır, (*alqışlar*). Biz Rusiya camaatının düçar olduğu fəlakətlərdən qurtulmasını ürəklə istəyirik. Biz Rusiya hökumətinin həqiqi rus demokratiyası əlinə keçməsi tərəfdarıyıq. Çünki Qafqaz dağlarının şimalında təşkil edilən müstəbid və təcavüzkar bir hökumətə laqeyd qala bilmərik (*alqışlar*). Cəbr ilə qəbul etdirilən bir şeydə səadət olmaz. Çünki səadət və hüriyyət istiqlaldır (*alqışlar*). İştə bunun üçün, əfəndilər, müstəqil Azərbaycanı təmsil edən o üç boyalı bayrağı Şurayi–Milli qaldırmış, türk hüriyyəti, islam mədəniyyəti və müasir Avropa demokratiyasını təmsil edən bu üç boyalı bayraq daima başlarımız üstündə ehtizaz edəcəkdir. Bir dəfə qaldırılmış bayraq bir daha enməyəcəkdir (*Şiddətli alqışlar, məbuslar yerlərindən qalxır, alqışlar uzun zaman davam edir*).

Mirzəbala: Cəfər, bir yeri çatdırmadım, vaxtında tuta bilmədim, ver sənin yazına baxım.

Cəfər: Mən yazmırdım ki...

Mirzəbala (*təəccüblə*): Necə yazmırdın? Görürdüm yazırsan axı.

Cəfər yazdığı kağızı Mirzəbalaya verir. Mirzəbala oxuyur:

**Buraxınız, seyr edəyim, düşünəyim, oxşayayım
Şu sevimli üç boyalı, üç mənalı bayrağı.
Mələklərin qanadımı üzərinə kölgə salan?
Nə imiş bu, aman Allah, Od yurdunun yarpağı,
Göy yarpaqlı, al çiçəkli, yaşıl otlar topası.**

Mirzəbala və Cəfər Parlaman binasından çıxıb bir daha bayrağı seyr edirlər. Kadr arxasından Cəfərin səsi gəldikcə dalğalanan bayrağı görürük:

**Bu göy boya Göy türklərdən qalmış bir türk nişanı,
Yaşıl boya islamlığın sarsılmayan imanı.
Şu al boya azadlığın, istiqlalın fərmanı,
Səkkiz uclu bu ulduz da səkkiz hərflə OD YURDU.**

Teatr binası qarşısında afiş:

Cəfər Cabbarlı

«Ədirnə fəthi»

6 pərdəli faciə

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Nuru paşa, Mürsəl paşa, Səlim bəy teatrın qarşısında, Nuru paşa afişi oxuyur: Cəfər Cabbarlı, Ədirnə fəthi, 6 pərdəli faciə

Teatra daxil olurlar. Qarderobda paltarlarını soyunarkən, o biri tərəfdən Ənvər paşa qiyafəsində və qrimində Abbas Mirzə Şərifzadə gəlir. Nuru paşa birdən onu görüb diksinir: – Abi, – deyə ona tərəf bir addım atmağı istərkən

Fətəli xan gülərək:

–Gənc aktyorumuz Abbas Mirzə Şərifzadə bu axşam Ənvər paşanı səhnədə canlandıracaq - deyir. *Salonda tamaşaçılar arasında Əsəd bəylə bacısı Firuzəni də görürük. Mir Bağır da tamaşaçılar arasındadır. Foyədə Nəsibli Mir Bağıra yaxınlaşıb nə isə deyir. Kamera salondakı tamaşaçıları göstərərək səhnədən pyesdən parçalar səslənir. Nuri paşa və yanındakılar diqqətlə səhnəyə baxır, ara-sıra əl çalirlar.*

Abbas Mirzə: (Ənvər paşa rolunda)

Ey qəhrəman türklərin igid balaları! Şanlı türk övladları, qardaşlar! Biz Ədimnəyə kimsəni əzməyə gəlmədik, biz kimsəyə hücum etmək, kimsəni tapdamaq istəmədik və kəndimizin də tapdanmasına yol vermərik. Bunu görməkdənsə, ölümümüzü görmək istərik. Ya Türkiyə şərəf qoynunda, ya Türkiyə ölüm qoynunda! Haydı qardaşlar, qəhrəman əsgərlər, irəli!

Gurultulu alqışlar, Nuru paşa və başqaları ayaq üstə əl çalirlar, pərdə bağlanıb açılır, ifaçılar təzim edirlər.

Məhəmməd Əmin: Mirzəbala, bəs müəllif hardadır?

Mirzəbala: Qaçıb gizlənib.

Məhəmməd Əmin: Tez tap onu, çağır bura.

Alqışlar davam edir, pərdə dönə-dönə qapanıb açılır, ifaçılar baş əyirlər. Mirzəbala Cəfərlə gəlir.

Mirzəbala: Paşam, bu da əsərin müəllifi Cəfər Cabbarlı.

Nuru paşa: Bu ki çocuqdu, canım.

Fətəli xan: Bu çocuğun artıq dörd əsəri səhnədə oynanılır, bu da beşincisi.

Nuru paşa: Mərhəba kərdəşim. Eşq olsun (Cəfər qucaqlayır). Çok etgilendim (Qolundan saati çıxarıb Cəfərin qoluna taxır), eline, koluna sağlıq!

Foyədə Firuzə və Əsəd bəy Cəfərə yanaşırlar, Nəsibli yenə də Mir Bağır ilə nə isə pıçıldadır.

Firuzə: Təbrik, Cəfər, tanış ol, qardaşım Əsəd bəy.

Əsəd bəy: Memnun oldum. Mən də təbrik edirəm.

Firuzə: Ərəblinski də teatrdadır?

Cəfər: Əlbəttə, odur, gəlin, yanaşaq.

Firuzə: (Əsədə) gedək.

Əsəd bu təklifdən narazıdır, ani tərəddüddən sonra : – Sən get, tanış ol. Mən Mir Bağır ilə görüşüm.

Cəfər Firuzəni Ərəblinskiyə təqdim edir: – Ustad, bu gənc qız sizin heyranınızdır.

Ərəblinski: Oyləmi? Nə gözəl! Hanki tamaşalarımızı gördünüz?

Firuzə: Hamısını.

Ərəblinski: Əhsən. Adətən bizim xanımlar teatra gəlmir.

Firuzə: Mən də rəfiqəm Tanyayla çocuqluğumuzdan rus teatrolarına gedərdik. Çox arzu edirdim ki, bizim dilimizdə də boylə teatromuz olsun. Sizi səhnədə görəndə çox sevindim. Siz Karlı, Hamleti rus aktyorlarından gözəl yaradırsınız.

Ərəblinski: Xanım, o qədər mütəəsirəm ki... Zəhmətinə qarşı hər kəsdən bir töhmət görəni zavallını xoşbəxt edirsiniz.

Firuzə: Sağ olun! Mən həmişə sizin oyunlarınıza gələcəm. İzn versəz, məşqlərə də gələcəm.

Ərəblinski: Buyurun, çox şad olaram (*Əlini Cəfərin çiyinə qoyur*). Bu günlərdə Cəfərin yeni pyesinin məşqinə başlayacağıq. Baş rolu da mən oynayacam.

Firuzə: Hansı pyes?

Cəfər: "Aydın".

Cabbarlıların evi. Cəfər gəlir, qürurla qolundakı saati göstərir – Nuru paşanın hədiyyəsidir – deyir.

Şahbikə: Ay bunun saatına qurban (*Cəfəri qucaqlayıb öpür*). Kaş bu günü rəhmətlik atan görəydi.

Cəfər: Əmiqızı, bir çay.

Sona da Cəfəri təbrik edir.

Cəfər otağında. Sona çay gətirir.

– Bir də təbrik, əmioğlu. Allah bundan da xoş günlər qismət eləsin (*getmək istəyir*).

Cəfər: Dayan, Sona. Otur, səninlə vacib bir məsələ barədə söhbət eləmək istəyirəm. Bu barədə çoxdan danışmaq istəyirdim; bilirsən ki, bizi uşaqlıqdan adaxlayıblar. Evimizdə hamı istəyir ki, evlənək. Mən razı, sən necə, razılıq verirsənmi toyumuzu edək?

Sona ilan çalmış kimi hövlnak otaqdan çıxır. Bir küncə qısılib ağlayır.

Bibisi **Zərnişan:** Boy, bu qıza nə oldu? Cəfər sənə nə dedi ki, ağlayırsan?

Sona: (*ağlaya-ağlaya*) Daha nə deyəcək? Mən onu qardaşım bilirəm, o da mənə deyir ki, gəl evlənək.

Zərnişan: (*gülə-gülə*) Pis söz demir ki, eşitməmişən əmioğluyla əmiqızının kəbini göylərdə kəsilib?! Gec-tez evlənəcəksiz də.

Sona ağlamağa davam edir, Zərnişan şən əhvalla ona öz şeirini oxuyur:

Tutuquşu havalarda dövr elər,

Həkim yoxdur, yaralarım qövr elər.

Bir yanıma sən əymisən, zalım yar,

Bir yandan da qohum-qardaş cövr elər.

– *ha-ha-ha, – gülə-gülə Sonanı qucaqlayır.*

Əsəd bəyin mənzili. Əsəd bəy və Əmniyyət idarəsinin rəhbərlərindən Mir Bağır.

Əsəd bəy: Nə deyim, Mir Bağır əfəndi?! Əlbəttə, sizinlə qohum olmaq mənimçün şərəfdir. Amma bilirsiniz, qızın özüylə məsləhətləşməliyəm, mən onu atasız böyütmüşəm, amma o fanatik müsəlmanlardan deyiləm ki, onunla heç hesablaşmayım. Sizə yaxşı məlumdur ki, mənim bacım hicabsızdır, rus rəfiqələri var, tez-tez teatroya gedir.

Mir Bağır: Hamısını bilirəm, Əsəd bəy, üzr istəyirəm, hətta sizin bilmədiklərinizi də bilirəm. Peşəm belədir. Mən də, bildiyiniz kimi, o Məşədi İbadlardan deyiləm ki, qızı zor gücünə iradəmə tabe edim. Hər halda, mən də Peterburqda təhsil almışam.

Əsəd bəy: Bilirəm, bilirəm, odur ki, mən də sizinlə belə açıq danışırım. Bir neçə gün möhlət verin, bir qızla danışım.

Firuzə və Tanya otağa daxil olur, salamlayırlar.

Firuzə: Dadaş, biz teatroya gedirik.

Əsəd: Gündüz də teatro var?

Firuzə: Məşqə gedirik. «Aydın»ın məşqinə.

Mir Bağır: Cabbarlının pyesidir. Ərəblinski mövqeyi tamaşaya qoyur.

Firuzə: Oho, sizin teatro işlərinə də xəbəriniz var.

Mir Bağır: Mənim hər şeydən xəbərim var, xanım qız (*ayağa durur*), izninizlə, mən mürəxxəs olum.

Görüşüb gedir.

Əsəd bəy: Tanya, üzr istəyirəm, mənim Firuzəylə təklidə sözüm var.

Tanya: Koneçno (*Otaqdan çıxır*).

Əsəd bəy: Bilirsən ki mən o Məşədi İbadlardan deyiləm ki, səni çadra altında saxlayım. Elə rəhmətlik atamız da bunun üstünlə mənə hey töhmət edərdi. Teatro marağına da sözüm yoxdur. Amma hər şeyin bir həddi var. Tamaşalara gedirsən bəs olmur, hələm məşqlərə də gedirsən. Orda aktyorların ədəbsiz sözlərini eşidir, pis hərəkətlərini görürsən. Elə Mir Bağır da bayaq buna işarə edirdi.

Firuzə: Mir Bağırın mənim hara gedib-getməməyimlə nə işi var?

Əsəd bəy: Məsələ ondadır ki, işi var. Bilirsənmi, o əmniyyətin rəhbərlərindəndir, hər hərəkətimizi, hər sözümüzü izləyirlər. Sən indi adicə Firuzə deyilsən, Parlaman məbusunun bacısısan.

Firuzə: Eşitdiyimə görə, Parlaman teatromuza vəsait ayırmaq fikrindədir.

Əsəd bəy: Bəli. Mən də bu təklifə səs verəcəm. Teatromuzun inkişafını kim istəməz? Amma bir də var aktyorlarla şəxsi əlaqələr. Bu tamam başqa məsələdir. Mən buna razı ola bilmərəm ki, bacımın fikri-zikri Ərəblinskiyə olsun.

Firuzə: Ən müqtədir aktyorumuz odur. Bəs fikrim kimdə olmalıdır?

Əsəd bəy: (*tərəddüddən sonra*) Mir Bağır səninlə evlənmək istəyir.

Firuzə: Nə? O ki mənim atam yerindədir.

Əsəd bəy: Atan yox, qardaşın yerində, mənimlə yaşiddir.

Firuzə: Deməli, məndən iyirmi iki yaş böyükdür də.

Əsəd bəy: Nə isə. Bir yaxşı-yaxşı fikirləş. Teatroya da az aludə ol. Xüsusilə, Ərəblinskiyə. Mir Bağır işarə vurdu ki, həтта onunla məktublaşırsınız. Doğrudurmu?

Firuzə susub cavab vermir.

Əsəd bəy: Məbadə belə bir iş tutasan, bir qardaş kimi sənə məsləhətimdir. Hələlik ancaq tövsiyəmdir. Özün nəticə çıxar.

Ərəblinski «Aydın» pyesindən kazino səhnəsini məşq edir. Ərəblinski və Cəfər salonda yanyana oturublar.

Səhnədə. Masa arxasında Dövlət bəy, Balaxan, Novruz, Mirzə Cavad, Susanna.

Qaranlıq salonda arxada Firuzə, Tanya.

Ərəblinski: (*aktyorlara*) Masa arxasında məşqimiz kimi. Kazino səhnəsi. Deməli, Balaxan birdən-birə varlanıb qudurmuş neft sahibkarı. Bu səhnədə yetərincə sərxoşdur, Dövlət bəy bir az kübar kimi görünmək istəyir. Novruz bəy nərmənazik bir kişi xeylağıdır. Mirzə Cavadın Susanna üçün ağzının suyu axır, amma bilir ki, onluq deyil.

Cəfər: (*Ərəblinskiyə, pıçıltıyla*) Varlılara qoşulub guya onlarla tay-tuş olduğunu göstərmək istəyir.

Ərəblinski: Susanna bir şantan qadını, amma o da özünü daha baha satmağa çalışır. Tipajlar aydınımı? Di haydı, məşqə başlayaq.

Balaxan: (*Susannaya*) İç, ay zalım qızı.

Ərəblinski: Bir qədər də kobud, yüngülcə qolunu çimdiklə. Bir də...

Balaxan: (*Susannanın qolunu çimdikləyir*) İç demirəm sənə?

Susanna: Mən şərab içmirəm.

Balaxan: Bəs nə zəhrimar içirsən?

Cəfər: Məndə bu sözlər yoxdu.

Ərəblinski: Mətni olduğu kimi de.

Balaxan: (*cibindən kağız çıxarıb baxır*) Zalımın qızı mənim üçün axund olacaq.

Cəfər: Məndə belə deyil.

Ərəblinski: (*Cəfərə müraciətlə*) – Cəfər, necə bilirsən, bəlkə Balaxan deyən kimi olsun.

Cəfər: Onda ikisini də desin.

Ərəblinski: Yaxşı, davam edək.

Susanna: Mənə şampanski.

Mirzə Cavad: O özü kimi zərif-zərif içir.

Balaxan: Novruz bəy, kimi gözləyirsən, stəkanın boşdur, belə yoldaşlıq olmaz ha.

Mirzə Cavad: Balaxanın da keflənirkən başqa bir aləmi vardır.

Cəfər: Bu sözləri bir az da yaltaqcasına deməli.

Ərəblinski: Elədi, (*aktyora*) bu sözü yaltaqcasına de ki, Balaxana xoş gəlsin.

Mirzə Cavad: Balaxan da keflənəndə başqa aləmdir.

Ərəblinski: Sağ ol, belə daha yaxşıdır.

Dövlət bəy: Hüseyin, səhnəni belə qırıq-qırıq oynayanda ruhdan düşürük. Qoy bir axıracan oynayaq, sonra qeydlərinizi deyərsiz.

Ərəblinski: Yaxşı, daha sizi saxlamayacağıq. Haydı, başladıq.

Balaxan: Dünya belə gəldi, belə getdi, mənim qulağıma girməz. (*Susannanı göstərir*) Görürsən onu... pul ver, hər şeyə hazırdır.

Susanna: Deməzsən aldatdım.

Ərəblinski: Bir az aksentlə.

Susanna: Demazsan ki, albatdım.

Ərəblinski: Aldatdım.

Susanna: Demazsan ki aldatdım?!

Balaxan: Hansı qızı istəyirsiz, sizinçün lap tovuzu tutub gətirim, hə. Susanna?

Susanna: Yiyəsi ölmüşdü.

Ərəblinski razılıqla başını əyir.

Balaxan: Mən ölüm, Dövlət bəy, gör nə deyir. (*Cibindən bir xeyli əsginas çıxarır, Susannanın yaxasından salır*) Bu pulu görürsən? Dayan bunun qabağında, görüm necə dayanırsan.

Ərəblinski: Özündən artırdın, amma eybi yox, yerinə düşdü. Hə, Cəfər? *Cəfər razılıq işarəsi verir.*

Dövlət bəy: Balaxan onu düz deyir, bütün dünya altun üzərində dayanmışdır.

Novruz: Doğrudur. Ancaq pul da hər zaman iş görmür. Mən bir qız tanıyırdım, neçə milyonerlər kölgəsində baş əyirdilər, yaxın düşmək olmurdu. Axırda bir lüt oğlana getdi. Bir kərəm ona şairə bir məktub yazdırmışdım ki, qərənfil, sənə hicrindən gündüzlərim qiyamət, gecələrim cəhənnəmdir.

Dövlət bəy: Adı Qərənfilidi?

Novruz: Yox, adı Gültəkin idi.

Dövlət bəy: Dur, dur, Gültəkinmi? Polkovnik Aslan bəyin qızı. Ha-ha-ha, siz hələ də məni tanıdırsınız, istəsəniz, bu saat buraya dartıb gətirim.

Novruz: Yox, yəqin siz başqasını deyirsiniz. O olmaz, canım!

Dövlət bəy: İndi ki belə oldu (*durub çıxır*)...

Balaxan: (*Susannayla qol çarpaşlıq içərək*) Adə, hara getdi o?

Mirzə Cavad: Susanna, nə qədər yumşaq saçınız var, sanki ipəkdir.

Balaxan: Özü ondan da yumşaqdı (*çimdikləyir*). Bax, pambıq kimi. Adə, nə yatmırsınız? Doldurun stəkanları da.

Mirzə Cavad: (*Stəkanı qaldıraraq*) Əfəndilər, burada dedilər ki, bütün dünya altun üzərində durmuşdur, ancaq mən deyirəm ki, dünya qadınların incə telləri üzərində durmuşdur.

Ərəblinski: (Cəfərə) Mənim yerimdir. (Aydın rolunda səhnəyə qalxır). Ay aman, bərk durun, tük qırıldı, dünya yıxıldı, hahaha.

Balaxan: Bu kimdi?

Aydın (Ərəblinski): Mən mənəm. Özümü də bütün aləm tanıyır. Siz kim-siniz? Deyil bir başqası, heç özünüz də özünüzü tanımırsız.

Susanna: Dəlidir, nədir?

Aydın: Sizə eləsi gərəkdirsə, ola bilərəm, ancaq pulum çatmır, (Lakeyə) mənə şərab.

Lakey: Siz özgənin məclisinə niyə soxulursunuz? Haydı, çıxın burdan.

Aydın: Getməyəcəm. Gedin polisləri, qubernatorları, hətta sultanları toplayın, gətirin, getməyəcəm. Heç birindən də qorxmuram.

Mirzə Cavad: Axşam vaxtı işə düşmədik?!

Novruz: Doxsan doqquzdu, canımçün. Qoyun, oturub.

Balaxan: Ay Novruz bəy...

Novruz: Siz Allah, dəyməyin, (Lakeyə) şərab verin ona, heç bir şey eləməz. Oturub bir tərəfdə, elə bilin heç yoxdur, elə bilin divardır.

Aydın: Xeyr, ancaq onu görməyəcəksiniz. Mən kimsə üçün görünməz qala bilmərəm. Məni hər kəs görməli, tanınmalıdır. Çünki mən bir həqiqətəm, bir heç deyiləm, bir divar deyiləm.

Salonda Cəfər qeyri-ixtiyarı əl çalır. Ürəklənib Firuzə də əl çalır.

Balaxan: Xeyr a.

Aydın: (Balaxana) Sizin atanız saman satardı, sonra xırmanınızdan nöyüt çıxdı.

Mirzə Cavad: Söhbətin şirin yerində.

Aydın: (Mirzə Cavada) Siz, deməli, yazıçı idiniz, ancaq yazmadıqlarınız yazdıqlarınızdan yaxşıdır.

Mirzə Cavad: (Susannanın saçlarını sığallayır) Bu ipək saçlardan başımda çox gözəl bir mövzu yerləşdi.

Aydın: Madam ki, başınıza yeni bir şey yerləşir, deməli, orda Torriçelli boşluğu varmış.

Mirzə Cavad: Boşluq mənim talesiz ürəyimdədir.

Aydın: Xeyr, boşluq sənin altunsuz cibindədir.

Novruz: Əzizim, mən dedim qal, demədim bizim işlərimizə qarış...

Aydın: Nə düşünürəm, onu da edəcəm, istəsəniz qalaram, istəməsəniz yenə qalaram.

Balaxan: İşə düşmədik, A kişi, soyuq keçir, götürün stəkanları. A qız, sən də dur oyna!

Susanna: Bu oynamaq havası deyil ki, oxumaq havasıdır.

Balaxan: Nə təfavütü var, yaxşı, adə, bu saat bir oynamaq havası çalın da.

Salonda. Tanya: (Firuzəyə) ona kto, russkaya?

Firuzə: Ne znayu, Nado sprositi u Djafara.

Səhnədə oynamaq havası çalınır. Susanna oynayır.

Mirzə Cavad: Oynarkən siz bir xəyal kimi görünürsünüz, Susanna.

Balaxan: Ölməyəsən qız doğan, gözlərini yeyim, güldür, gül. (Qucağına götürüb divanın üstünə qoyur)

Susanna: Oy, yıxıldım. Burax! Əl-qolumu qırarsan.

Balaxan: Kimi qorxudursan? Olmasın bir quyunun nöyütü. Sənin üçün bir əl qol aldıraram ki...

Salonda. Firuzə: (gülür) Ay Cəfər!

Mirzə Cavad: Susanna, bu gecə siz kimin həyatını cənnətlərə çevirəcəksiniz?

Balaxan: Daha burda kimin yoxdur ki, bizim həyatımızı.

Susanna: Mən iki gündür Novruz bəyə söz vermişəm, onlara qonaq gedəcəm.

Balaxan: Necə? Xeyr ha, elə söbət yoxdu. Novruz bəy, incimə, hər nə desən mən hazır, mənə ki tanıyırsan, amma burda çaşdın.

Novruz bəy: Mənim sözüm yox ki, özü bilsin.

Dövlət bəylə Gültəkin daxil olurlar.

Salonda. **Firuzə:** Aman Allah, Gültəkin.

Səhnədə. **Dövlət bəy:** Novruz bəy, bu da Gültəkin xanım.

Gültəkin: Oy, mən hara gəlmişəm? (*dönüb çıxmaq istəyir, birdən Aydını görür*) Ox, Aydın!

Ekranı yalnız ikisi – Aydın və Gültəkin. Başqa hamı qeyb olur.

Aydın: Gültəkin! Ha-ha-ha-ha. Gəl, gəl yavrum, gəl. Budur son qərargah. Gəl, gülüm, gəl! Məsum bir qadın namusu herraca qoyulur. Əlli min manat, kto bolşe!

Balaxan: Sən lap canımı boğazıma yığdın. Bizi kim sayırsan? (*əlini belinə aparıb hücum eləyir*).

Aydın: Əlinizi belinizə aparmaqdansa, cibinizə atın, çünki sizin silahınız da, kişiliyiniz də ordadır.

Firuzə əl çalır.

Ərəblinski: (*təəccüblə salona baxır. Aydın rolundan çıxaraq*) Tamam. Məşqimiz bitdi. Cəfər, paltarlarını dəyişsənlər, müzakirə edək.

Bütün bu epizod əsnasında arabir salonda əyləşmiş Firuzənin, Tanyanın, Cəfərin ayrı-ayrı replikalara, sözlərə, hərəkətlərə reaksiyalarını görürük.

Məşqdən sonra Firuzə və Tanya Cəfəri təbrik edir, sonra Ərəblinskinin bəzənmə otağına gəlirlər.

Firuzə: Hüseyin əfəndi! Duyduqlarımı ifadə etməyə acizəm. Nə qədər gözəl sözlər, nə qədər tanış simalar!

Tanya: Nu otday je tsveti, çeço tı stesnyayeşsya. Neçə gündür deyir ki, rus teatrlarında aktyorlara çiçək verirlər, sizə də çiçək gətirib, amma verməyə utanır.

Ərəblinski: (*çiçəkləri alır*) Daha niyə utanırsınız ki.

Firuzə: Siz hamıdan üstünsünüz, Cəfər də əla əsər yazıb. Sizin ifanızda Aydın elə bil mənim xəyallarımın qəhrəmanıdır. Düşdüyü mühit də mənə çox tanış gəlir. Vallah, sabahacan danışa bilərdim, təəssürat o qədər böyükdür ki. Mən... (*hıçqırır qaçır*)

Ərəblinski Gülləri götürərkən arasından bir kağız düşür. Açıb oxuyur. (Firuzənin kadraxası səsi) «Möhtərəm Hüseyin əfəndi, məharətiniz mənə çox sevindirir. Siz mənim həyatımı dəyişdiniz, sanki hər gün mənə yenidən yaradırsınız... Sizinlə görüşməyə müsaidə etsəniz, xoşbəxt olaram. Firuzə».

Əmniyyət idarəsində Mir Bağırın otağı. Mir Bağır iş masası arxasında. Nəsibli də burdadır.

Mir Bağır: Deməli, belə... (*Beriya daxil olur*) Yaxşı, sən gedə bilərsən.

Nəsibli gedir.

Mir Bağır: Nə xəbərlə gəlmisən, Beriya?

Beriya əlindəki kağızı Mir Bağıra uzadır.

Mir Bağır: O nədi elə?

Beriya: Bir ilan balasının dostuna yazdığı məktub. Oxuyun.

Mir Bağır: (*məktuba göz gəzdirir*) Xəttini oxuya bilmirəm, al, sən oxu.

Beriya məktubu götürüb oxuyur:

«Doroqoy druq Mişa! V blijayşeye vremya slavnaya russkaya Armiya voydyot v Baku. Sorvyot eti basurmanskiye tryapki i vse zdaniya vnov ukrasyat naşe znamye s dvouqlavım orlom. V skorom vremeni i v Tiflise vmesto qruzinskoqo flaqa podnimut naş russkiy flaq» Hə, necədi sizinçün?

Mir Bağır: Kim yazıb bu məktubu?

Beriya: On beş yaşlı bir molokosos. Məktub təsadüfən əlimizə keçib. Oğlanı tutub gətirmişik.

Mir Bağır: Gətirin yanıma.

Beriya tir-tir titrəyən bir yeniyetməylə otağa daxil olur.

Mir Bağır: Eto, tvoyo pismo?

Oğlanın dili söz tutmur.

Mir Bağır: Kak tebə zovut? (*sükut*) Ya sprasıvayu, kak zovut tebya? Tı çto, daje svoyeqo imeni ne znaeş?

Beriya ona bir qapaz vurur: – Çto molçış, merzavets?

Oğlan: Vvv-Vitya, vv-Viktor.

Teatr. Ərəblinski Şillərin «Qaçaqqlar»ından Karlın paltarında və Firuzə səhnə arxasında söhbət edirlər.

Firuzə: Bu paltar sizə çox yaraşır.

Ərəblinski: Bu paltarı geyəndə mən Hüseyn olmuram, Karl oluram.

Firuzə: Heç unutmuram. İlk dəfə sizi səhnədə bu paltarda görmüşəm. Şillərin «Qaçaqqlar»ında. Ox, sizin sevgiliniz olub Amalya rolunda çıxmağı xəyal edərkən dəli oluram. Bu arzu mümkünsüzümü? Məni də alqışlardılar, amma kim qoyar məni səhnəyə çıxım?! Amalyanın ölüm yerini çox sevirəm. Bir qadının günahsız ola-ola sevgilisi tərəfindən öldürülməsi... Of! Aman tanrım.

Ərəblinski: Mən sizə belə qaranlıq tale arzu etməzdim.

Firuzə: Sözlərini su kimi əzbər bilirəm, mümkün olsaydı, bir saat çıxıb oynardım.

Ərəblinski: Firuzə, mən bilirəm, sən heç bir zaman aktrisa olmayacaqsan. Bu mühit sənə istədiyinə çatmağa imkan verməz.

Firuzə: Elə bil arzulamağı da mənə çox görürsünüz.

Nəsibli onlara mənalı baxaraq keçib gedir.

Ərəblinski: Gedin, Firuzə! Heç vaxt pərdə arxasına keçməyin. Sizin burda olmağınız adınızı ləkələyə bilər.

Firuzə: Sanki beş dəqiqə zəhmətinizi məndən əsirgəyirsiniz. (*ağlayır*)

Ərəblinski: Neçin ağlayırsan, Firuzə?

Firuzə: Siz məni anlamaq istəmədiniz. Utanırım, ürəyimdəkiləri deyə bilmirəm, (*kağızı uzadır*) alın, deyə bilmədiklərimin hamısını burda yazmışam. Yaxşı, daha heç vaxt gəlmərəm. Əlvida!

Ərəblinski: (*məktuba göz atır*) Firuzə! Yavrum! Aldanırsan! Sən məni deyil, Şillərin qəhrəmanını sevirsen, anla ki, mən bir aktyoram. Sən böyük, zəngin bir evdənsən. Mən yoxsulam. Sən mənimlə göz yaşlarından başqa bir şey tapa bilməzsən.

Firuzə: Bilirəm. Mən həftələrlə ac qalmağa hazırım.

Tanya hövlnak daxil olur.

Tanya: Firuzə (*onu qucaqlayıb ağlayır*).

Firuzə: Çto sluçilos, Tanya?

Tanya: Brata... (*ağlayır*) Vityu... arestovali.

Əmniyyətdə Mir Bağırın iş otağı. Firuzə və Tanya içəri girirlər.

Mir Bağır: (*durub onları qarşılayır*) Oho, görün kimlər gəlib.

Tanya onun qarşısında diz çökür: – Umolyayu vas, umolyayu.

Mir Bağır: Vstante nemedlenno. Uspokoytes.

Tanya: Mənim bircə qardaşımdan başqa dünyada heç kəsım yoxdu, türklərdən həmişə ancaq yaxşılıq görmüşük. Firuzə moya samaya luçşaya podruqa, kak sestra, bacı. Ne znayu kakoy çert poputal Vityu.

Firuzə: Bağır bəy, Tanya mənim ən yaxın rəfiqəmdir. Mən də sizdən çox xahiş edirəm.

Mir Bağır: *(telefonu qaldırır)* Beriya, o rus balasını gətir *(stəkana su töküb Tanyaya uzadır)*, için.

Beriya Vityanı gətirir. Tanya qardaşını qucaqlamaq istərkən Beriya kobud şəkildə onu uzaqlaşdırır.

Mir Bağır: *(Vityaya)* Skolko tebe let?

Vitya: Pyat...pyatnadsat.

Tanya: Heç onbeşi tamam olmayıb.

Mir Bağır masasının üstündəki kağızı cırıb atır:

– İdite, vibros vsyu etu pakost iz qolovı. İ çtobı nikoqda, slışeş, nikoqda takimi merzkimi delami ne zanimalıya.

Tanya Mir Bağırın əlini öpmək istərkən, Mir Bağır əlini çəkir. – Ayıbdır, – deyir. (Firuzəni mənalı baxışla süzür)

Mir Bağır: Mən aktyor deyiləm... Ərəblinski deyiləm ki, əlimdən öpülsün.

Firuzə: Çox sağ olun, Bağır bəy, Sizə çox minnətdarıq.

Gedirlər.

Beriya: Bağır bəy, sizin ruslara düşmənçiliyinizi çox zəif gördüm. O ilan balasını cəzasız necə buraxdız?

Mir Bağır: Mən səni belə qəddar bilməzdim, Beriya. O, südəmər uşaqdı, hissə qapılıb belə bir qələt eləyib. Bunun üstündə onu asmayacaq, kəsməyəcəkdik ki...

Beriya: Hər halda, layiqli cəzasını almalıydı.

Mir Bağır: Beriya, səni işə götürəndə belə məlumat almışdım ki, məktəbdə yoldaşlarına deyirmişsən: böyüyəndə Amerikaya gedib qanqster olacam. Bu doğrudurmu?

Beriya cavab vermədən otaqdan çıxır.

Əsəd bəyin mənzili. Əsəd bəy və Ərəblinski.

Əsəd bəy: Şərabımı, konyakımı?

Ərəblinski: Sağ olun, mən içən deyiləm.

Əsəd bəy: Bəs deyirlər ki, aktyorlar içkiyə aludə olurlar.

Ərəblinski: Aktyorlar haqqında çox iftiralar uydururlar.

Əsəd: Elədir, amma aktyorlara, teatroya hörmət etmək hər bir mədəni insanın borcudur. Teatr bir məktəbdır.

Ərəblinski: Teatra məktəb də demək olar, məbəd də...

Əsəd bəy: Məktəbə, ya məbədə hörmət etmək azdır. Ona maddi yardım da gərəkdir. Mən parlamanda bu məsələni qaldıracam, ona qədər isə çəkinməyin. Eşitdim ki, Cəfərin yeni pyesini oynayacaqsız. Maddi çətinlikləriniz varsa, mən ödəməyə hazırım.

Ərəblinski: Çox sağ olun, hər şeyi öz gücümüzlə həll edəcəyik.

Əsəd bəy: Çox gözəl, təbii ki, ağıllı adamsınız, başa düşürsünüz ki, mən sizi tək buna görə dəvət etməmişəm.

Ərəblinski: Başa düşdüm.

Əsəd bəy: Məlumat almışam ki, bacım sizə məktublar yazıb. Lütfən onları mənə qaytarmağınızı rica edirəm.

Ərəblinski: Yox.

Əsəd bəy: Necə yeni yox? Nə üçün?

Ərəblinski: Çünki o məkublar sizə yox, mənə yazılıb.

Əsəd bəy: Siz mənim qardaşlıq haqqımı unutmayın.

Ərəblinski: Hər halda, o haqqınız mənə aid deyildir.

Əsəd bəy: Ən sonda siz məndən razı qalacaqsınız.

Ərəblinski: Yenədəmi məni pulla satın almaq istəyəcəksiz?

Əsəd bəy: Belə kobud niyə? Mən sizinlə iki mədəni adam kimi söhbət etmək istəyirəm. Avamlar kimi tapançayla danışmıram ki...

Ərəblinski: Tapançayla da danışa bilərsiniz.

Əsəd bəy: (*sərt*) Yeri gəlsə, tapançayla da danışmaq olar.

Ərəblinski: Çox gözəl, gedə bilərəmmi?

Əsəd bəy: Söhbətimiz qurtarmadı.

Ərəblinski: Söhbətimizin ardını gəlib səhnədə görə bilərsiniz. Cəfərin pyesi elə bu barədədi.

Əsəd bəy: Nə barədə?

Ərəblinski: O barədə ki, varlıların düşüdüklərinə görə, hər şeyi pulla, altunla satın almaq olar.

Əsəd bəy: Durun, Ərəblinski. Mənim çox gənc və təcrübəsiz bacım sizi səhnədə görüb bəyənib. Bir aktyor kimi. Ancaq bir aktyor kimi! Siz isə, bunu başqa cür anlamışsınız və odur ki, o məktubları bir əşyayi-dəlil kimi saxlamaq istəyirsiniz. Halbuki, Firuzə özü artıq o məktubları yazdığı üçün peşmandır.

Ərəblinski: Əgər doğrudan da belədirsə, mən o məktubları yalnız Firuzənin özünə verə bilərəm. Şəxsən.

Əsəd bəy: Çox əcəb, mən sizin qürurunuzu qırmaq istəmirdim. Madam ki, özünüz bunu seçdiniz, buyurun, (*qapını aralayıb çağırır*) Firuzə, bura gəl.

Firuzə gəlir. O, pərişan və solğundur, başını qaldıraraq Ərəblinskinin üzünə baxa bilmir.

Əsəd bəy: Buyur Firuzə!

Firuzə: Hüseyin əfəndi. Mən sizə göndərdiyim məktubları lütfən qaytarmanızı rica edirəm.

Ərəblinski: Fəqət neçin?

Firuzə: Siz mənim sizə qarşı səmimiyyətimi başqa cür düşünmüsünüz.

Ərəblinski: Başqa cürmü? ... başqa cür... nə cür?

Firuzə: Mən sizi bir aktyor kimi, sənətkar kimi sevirdim. Fəqət, bu kimsəyə heç bir şey üçün haqq verməz.

Ərəblinski: Haqq verməz. Sonra?

Firuzə: Siz özünüz deyirdiniz rus aktyorlarına hər gün yüzlərcə qızlar kağız yazırlar. Bu, o demək deyil ki, hamısı onları başqa cür sevirlər.

Ərəblinski şəşqin durur. Əsəd bəy konyak süzüb içir.

Firuzə: Siz deyirdiniz ki, teatrda heç bir şey həqiqət deyil. Sözlər, hərəkətlər, eşqlər. Neçin bircə mənim sözlərim süni olmasın?

Ərəblinski: Süni! Orada hər şey süni, fəqət mənim ürəyim, o ki, süni deyil?!

Firuzə: Rica edirəm, məktublarımı qaytarın.

Ərəblinski məktubları cibindən çıxarıb, Firuzəyə verir. Firuzə məktubları oda atır (hıçqıraraq otaqdan qaçır).

Əsəd bəy: Məsələ aydındı. Şübhəsiz, siz yanılmışsınız.

Fəqət, gənclikdir, hər halda, xidmətlərinizi inkar etmirik, (*ona bir zərf uzadır*) bunu sizə yox, sevimli teatromuza bir hədiyyə kimi qəbul edin.

Ərəblinski: (*zərfi alaraq*) Bəli, budur səbəb. Afərin Cəfər, hər şeyi olduğu kimi yazıbsan. (*zərfdən pulları çıxarıb göstərərək*) Oho, iki-üç məktubun qiyməti

nə baha imiş! Düşünən beyinlər, çırpınan ürəklər, ən saf duyğular, arzular, xəyallar, hamısı, bax, bunlara satılır. (*yanaşib pulları masaya qoyur, çıxıb gedir*)

Teatrın qarşısında afiş:

F.Şiller.

Qaçaqqlar

Tamaşadan qabaq səhnə arxasında.

Mirzə Mürşid: Nəsibli, Allaha and olsun, Ərəblinskini bir qrim eləyib ki... nə deyim. İki göz istəyir tamaşasına.

Nəsibli: Özü də lül qəmbərdir.

Mirzə Mürşid: Axı dilinə vurmazdı, nə oldu birdən belə?

Nəsibli: Nə olacaq, bışirdiyi dövlətli qızı sürüşdü çıxdı əlindən. Bu da qalıb yaram-yaram deyə-deyə.

Mirzə Mürşid: Utanmırsan belə söz danışırısan? Onun ki dünya malında gözü yoxdu, sənə elədiyi yaxşılıqları nə tez unutdun?

Nəsibli: Nə yaxşılıq edib? Bu yaşa çatmışam, hələ də onun assistentiyəm. İmkan vermir ki, biz də qabağa gedək, bacarığımızı göstərək.

Mirzə Mürşid: Göstər də, əlini-qolunu tutmayıb ki... (*gedə-gedə mızıldanır*)
Guya bilmirik sənə qabında nə var.

Tamara gəlir.

Nəsibli: Bəs sən gəlməyəcəkdin, yeddi sözün var sənə də...

Tamara: Gəldim deyəm ki, xəstəyəm, oynamayacam.

Nəsibli: (*gülür*) Hələ qazancın da olacaq. Bu gün Əsəd bəy beş yüz manat pul göndərib ki, Ərəblinskini çıxışına yol verməyəm. Hüseyinin özü də sərxoşdur, dili söz tutmur. Bilmirəm bu axmaq camaat onda nə görüb. Adını afişada görən kimi qapıları sındırırlar. Bu axşam onun axırına çıxmalıyıq, başqa belə fürsət ələ düşməz.

Tamara: Beş yüz manat ha!

Nəsibli: Onlarçün nədir ki? Bax ha, sonra səni dilə tutub yoldan çıxarmasın.

Tamara: Lap açıq deyərəm, xastayəm, bolnaya ya, bir də ki, s pyanıam çıxmaq istəmirəm.

Ərəblinski: (*gəlir*) Kto pyanıy? Nə qədər sərxoş olsam da, oyunumu bilirəm. Tamara, znayete, çto bez vas spektakl ne sostoitsya, poetomu i şantajruyete. Azərbaycan aktrisası olsaydı, heç vaxt belə hərəkət etməzdi.

Tamara: Yənə köhnə mahnıları başladınız. Pojaluyta, gəlsin azərbaycanlı aktrisa oynasın. Raz tak, mən voobşe oynamıram.

Mirzə Mürşid: (*gəlir*) Nə olub, Tamara, niyə geyinmirsən?

Tamara: Mən oynamayacam.

Nəsibli: (*gəlir*) Necə oynamayacam? Bura başlı-başınadu bəgəm, kim kefi nə istəyir eləsin? Camaat salona dolub.

Tamara: Dolub, dolub da. A mne çto? Bu saat çıxıb gedirəm, xastayam.

Nəsibli: Vay, batdıq. Yazıq Ərəblinski biabır olacaq... Camaat onun adına gəlib.

Mirzə Mürşid: (*sərt*) Oynamalısan. Belə qəti bir gecədə. Yoxsa mən sabahdan başqa aktrisalar taparam.

Tamara: Pojaluyta, tapsanız götürün başqa aktrisa. Tökülüb qalmışdı küçədə aktrisalar.

Mirzə Mürşid: (*yumşaq*) Tamara, ölmüşəm, məni yerdən götürün, and verirəm oğlunuzun canına.

Tamara: Oynamıram dedim i vsyo. (*çıxıb gedir*)

Mirzə Mürşid: Ay Allah, indi nə edəcəyik?

Nəşibli: Nə edə bilirik ki? Elan verin, bu gecə oyun olmayacaq.

Tamaşa salonunda. **Birinci tamaşaçı:** Vaxtdır, (*əl çalır*) başlayın görək.

Firuzə: (*Tanyaya*) Xatırlayıram, bir il bundan qabaq onu ilk dəfə Karl rolunda görmüşdüm. Necə də gözəl idi, ilahi!

Tanya: Tişə, ay qız, eşidərlər.

Firuzə: Bilmirəm onu görəndə nə edəcəm... O gündən görməmişəm. Gör indi mənim barəmdə nə düşünür. Ürəyim yerindən çıxır vallah.

İkinci tamaşaçı: (*bərkdən*) vaxtdır, başlayın da!

Nəşibli: (*pərdə önünə çıxır*) Cənablar, nə qədər acı bir xəbər olsa da bildirməliyəm: Aktrisa Tamara Vasilyeva xəstə olduğundan bu gecə tamaşa olmayacaq. Yaxın günləri gözləmək istəməyənlər yerliklərini qaytara bilərlər.

Lojaların birində, pərdə arxasında gizlənmiş Əsəd bəy məmnun gülümsünür.

Birinci tamaşaçı: Tamara bir az bundan əvvəl sağ-salamat faytonla gəldi. Öz gözlərimlə gördüm.

İkinci tamaşaçı: Camaat içində həkim var, gəlsin baxsın xəstəyə.

Firuzə: Of! Onu öldürürlər. Bilirəm, bu oyunu Hüseyndən qisas almaqçün qurublar. Tanya, mən onun tapdanmasına dözə bilmirəm.

Birinci tamaşaçı: Başqası oynasın.

Talıblı: Başqası var ki...

Tamaşaçıları hay-küy qaldırır. Ərəblinski pərdəni aralayıb ön səhnəyə çıxır.

Ərəblinski: (*bir az sərxoş halda*) Nə bağırırsan səfil xalq. Səndə sənətkar bir qadın yox, varsansa yarat, yaratmırsansa sus, uzan öl! (*pərdənin arxasına keçir*)

Firuzə: (*yerindən sıçrayır*) Mən bu rolu oynayaram.

Tanya: (*onun qolundan yapışır*) Dayan, Firuzə.

Firuzə: Burax məni, onu belə köməksiz görmək istəmirəm.

Nəşibli: Heç səhnədə olmusunuz, xanım əfəndi?

Firuzə: Yox, amma rolu da, mizanları da əzbər bilirim.

Əsəd bəy: (*lojadan çıxıb tələsik addımlarla səhnəyə yaxınlaşır*) Sən dəli olmusan, Firuzə?

Mirzə Mürşid: (*ön səhnəyə çıxır, Firuzəyə*) Sağ olun xanım, amma ehtiyac yoxdur, Tamara geyinir.

Firuzə: Yox, yox, gecdi, daha geri dönə bilmərəm, arxam bir uçurumdur. Bu ananın doğma yavrusu mənəm, mən oynayacam.

Gurultulu alqışlar.

Tamaşaçıları: Yaşasın ilk qaranquş! Yaşasın Azərbaycan teatrosu! Yaşasın azad Azərbaycan qızı!

«Üzeyir ömrü» filmindən kadrlar. «Şah İsmayıl» operasının məşqində lo xəbər gəlir: Ərəblinskini vurdular, yenə də o filmədən kadrlar, Ərəblinskinin məzarı yanında. Üzeyir bəy, Sarabski çıxış edirlər, teatrın səhnəsində.

Ərəblinskinin qara lentlərlə bağlanmış portreti, boş salonda Firuzə, Cəfər Cabbarlı, Abbas Mirzə Şərifzadə.

Firuzə: Sənin ruhuna and içirəm, Hüseyin! And içirəm ki, yolumdan dönməyəcəm. Bu səhnədə sənin amalını yaşadacayıq, Cəfər, Abbas, gəlin and içək ki, Ərəblinski teatrını ölməyə qoymayacağıq, birlikdə yaşadacağıq.

Parlamanın iclası.

Cəfər və Mirzəbala stenoraflı kimi yazırlar.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə çıxış edir: – Cənablar, tarixi sınaq qarşısında. Çıxaracağımız qərardan millət bixəbər olmasın. Təklif edirəm məclisimizi açıq keçirək.

Sədr: Təklifi səsə qoyuram. (*səsvermə*) Təklif qəbul olundu. Söz Məhəmməd Həsən bəy Hacinskiyə verilir.

M.H.Hacinski: Cənablar! Mərkəzi Azərbaycan kommunist firqəsi bizə təklif edir ki, axşam saat 7-yə qədər hökuməti onlara təslim edək. Bununla belə, əmin edirlər ki, onların şərtlərini qəbul etsək, Qızıl Ordu əsla Bakıya girməyəcək. Hökumət Azərbaycan kommunistlərinin əlində olarsa. Nə kimi məmurlar varsa, hamısı öz yerində qalacaqdır. Yalnız hökumət başında olanlar kənar edilib yerlərinə Azərbaycan kommunistləri keçir və hökumətdə müsəlmanlardan başqa kimsə olmayacaq. Azərbaycan Parlamanına daxil olan firqələr bərabər və azad fəaliyyət göstərəcəklər. İndiki hökumət üzvlərinə qarşı xüsusi tədbir görülməyəcək və onlar təqib olunmayacaq. Gələn Qızıl Ordunun məqsədi Anadoluya yardım etməkdir.

Əsəd bəy: Kor nə istər: iki göz, biri əyri, biri düz. Bu təklifdən qorxmaq lazım deyil. Burda təhlükəli bir şey yoxdur. Necə deyirlər, o olmasın, bu olsun. Ağa deyir sür dərəyə, sür dərəyə.

Rəsulzadə: Bu, təlimçi bir çıxışıdır.

Əliheydər: Xeyr, düz çıxışıdır. Bəsdir Azərbaycanı bəy-xan hökuməti fəlakətə apardı. Biz Rusiya füqarəyə kasıblarıyla, əmələlərlə, köylülərlə əlbir olub, sovet sosialist Azərbaycanını qurmalıyıq.

Rəsulzadə: Sizin çıxışınız Azərbaycan parlamanının üzvünün yox, bir Rusiya casusunun çıxışıdır. Siz müstəqilliyimizin tərəfdarı deyilsiniz, onu məhv etməyə cəhd göstərən xainsiniz.

Əliheydər: Mən sənin gözlərini çıxardaram.

Rəsulzadə: Sən xalqın gözünü çıxartmısan artıq. Əliheydər, yoldaşlar səni güllələyəndə məni xatırlayarsan.

Sədr: Sakit, cənablar, sakit. Davam edin, Emin bəy.

Rəsulzadə: Əfəndilər, biz təcavüzkar bir ultimatum qarşısındaıyıq. Burada təhvildən yox, təslimdən bəhs edilir. Fəqət, əfəndilər, təslim nə demək? Kimə mövqeyimizi tərk edirik? Bizə deyirlər ki, hüdudlarımızı keçən ordunun başında Nicati adlı bir türk komandan durmuşdur, Rusiyadan gələn bu təcavüzkar ordu ölüm-dirim mücadiləsi aparən Anadolunun xilasını üçün gəlir. Yalandır! Başında kim durur - dursun, gələn ordu rus ordusudur. Onun məqsədi 1914-cü il hüdudlarına qayıtmaqdır. Bu işğal ordusu buradan bir daha çıxmaq istəməyəcək.

Əliheydər: Bir daha xatırladıram ki, Çingiz İldırımın komandanlığı altında Qızıl donanmanın topları Parlamana tuşlanıb. Faciə baş verməsin deyər, qərarımızı verməliyik.

Sədr: Səsə qoyuram. Kim Azərbaycan kommunistlərinin təklifinin lehindədir? *Səsvermə, deputatların çoxu lehinə səs verir.*

Sədr: Təklif qəbul olundu.

Rəsulzadə: Zavallılar, bu gün siz özünüz öz edaminizə səs verdiniz.

Cəfər başını yazdığı kağızların üstünə qoyub için-için ağlayır.

Parlaman binasının üstündən Azərbaycan Cümhuriyyətinin bayrağı endirilir.

Cəfər göz yaşları içində buna baxır, sonra təkbaşına pərişan halda küçələri dolaşır. Dənizin sahilinə çıxır. İntihar etmək həddindədir. Kadr arxasından şeir səslənir:

**Gözümdə büsbütün aləm məzara bənzərkən,
Könül xərabəsi göz yaşlarımdan inlərkən,
İtər... gedər... yenə ruhum axan bu yıldıztək
Sönər... susar... qara bir yoxluğun soyuq nəfəsi
Zavallı fikrimi sarsıb da dondurur, yatırır.**

*Sonunda bir qocaman bayquşun zəhərli səsi
Sönük xəyalıma min dürlü sorğular gətirər.
Neçin, neçin yaşamaq? Ölməmək? Nədir mənə?
Neçin bu dörd yanı sarmış əzaba bağlanmaq?
Neçin əzilmək, üzülmək, iməkləmək bica?
Neçin həyata dözüb səbəbsiz, düşüb ayaqlanmaq.
Nədir, nədir dirilik yurdu? Qanlı bir ölkə
Deyilmi varlıq özü canlı bir yığın kölgə
Ölüm! O bir əbədiyyət. . . görünçə siz uyğu
Nə dadlı şey... bu əzaba o son çəkər bəlkə.*

Cəfər dənizə atılıb intihar etmək istəyirmiş sanki, arxadan bir səs eşidir:

– Cəfər! Cəfər! Dur!

Mirzəbaladır, ona yanaşır:

– *Dəlilik etmə, Cəfər, bədbinləşmə. Hələ hər şey bitməyib, mücadiləmiz davam edəcək və sonda qalib gələcəyik. Müsavatın gizli təşkilatını yaradırıq. Qatılmaq istəmirsən?*

– *Əlbəttə.*

– *Sabah səhər 9-da Abbasəligildə görüşməliyik, amma kimsə duymasın. Səni gözləyəcəyik.*

Gecədir. Cabbarlıların evi, Cəfər yatağında uzanıb, əvvəlki kadrlarda gördüyümüz yuxunu görür. Ağ kəfənə bürünmüş gözüyumulu adamlar ruhlar kimi qəbiristanlıqda dolaşırlar. Qapı döyülür, Cəfər durub açır. Çekistlər əllərini arxadan bağlayır, maşına mindirib aparırlar.

BİRİNCİ SERİYANIN SONU

İKİNCİ SERİYA

Açıq mavi səmada göyərçinlər uçurlar. Amma indi biz bu uçuşu Cəfərin gözləriylə məhbəs barmaqlıqları arasından görürük. Göyərçinlərin və zümzüməylə oxunan «Azad bir quşdum» mahnısının fonunda ikinci seriyanın titrləri gedir.

Həbsxana gözetçisi kameranın qapısını açır, bağırır:

– *Cabbarzadə, müstəntiqin otağına.*

Müstəntiq: *Mirzəbala Məmmədzadə hardadır?*

Cəfər çiyinlərini çəkir, – Mən nə bilim? – deyir.

Müstəntiq: *Biz bilirik ki, son dəfə o, sizinlə görüşüb. Sonrakı görüşünüz harda olmalı idi?*

Cəfər: *Adətən bizdə, ya onlarda, ya da teatrda görüşərdik.*

Müstəntiq: *(yumruğunu masaya vurur) Məni ələ salmısınız? Guya bilmirsiniz ki, sizin ev də, Mirzəbalanın evi də, teatr da bizim nəzarətimiz altındadır. Bunların heç birində görüşə bilməzdiniz. Bəs harda görüşməyi vədələşmişdiniz. Harda və haçan?*

Cəfər: *Heç yerdə və heç vaxt görüşməyi vədələşməyirdik, görüşəndə əvvəlcədən danışmırdıq ki. . .*

Müstəntiq: *Deməli, belə. Eyb etməz. Soyuq suyun içində qalarsınız, yaddaşınız açılar. Aparın.*

Cəfər kamerada göbəyinəcən soyuq su içində durub. Soyuqdan tir-tir titrəyir.

Teatrın qarşısında afiş. Ərəb əlifbasıyla Azərbaycan dilində və rus əlifbasıyla.

F.Şiller. «Qaçaqqlar», Amalya – Firuzə.

Kadr arxasından alqış səsləri eşidilir. Firuzə əlində gül dəstəsi teatrdan çıxır. Papağını qaşlarına qədər çəkmiş, üzünü gizlədən Əsəd bəy ona yanaşır. (pıçılıyla) Firuzə!

Firuzə: Yaxın gəlməyin, zökamam, yoluxarsınız.

Əsəd: Gəlməyin, yoluxarsız, haçandan dadaşınla siz deyə danışırısan?

Firuzə: O məşum gecədən.

Əsəd: Hələ də məni bağışlamırsan, iki ildir görüşürük. Sən ki, istədiyinə nail oldun, səhnəyə çıxdın, oynadın...

Firuzə: Nəyin bahasına?!

Əsəd: Keçənə güzəşt deyərlər.

Firuzə: Elə şeylər var ki, onlara güzəşt etmək olmaz.

Teatrdan çıxanlar onların yanından keçirlər.

Əsəd: (üzünü gizlədərək) Mən səninlə başqa məqsədlə görüşmək istədim. Amma burda danışmağın yeri deyil. Bu səndən bəlkə də son ricamdır. İçərişəhərdə Məsmə xalanın evlərinin tininə gələ bilərsən?

İçərişəhərin dar, gediş-gəlişsiz dalanlarından biri.

Əsəd bəy: Etibarlı adamlar məni ölkə hüdüdlərindən çıxarmağa söz veriblər, istəyirəm sən də mənimlə gedəsən.

Firuzə: Hara?

Əsəd: İki yol var, ya Türkmənistana, oradan da İrana, ya Gürcüstana, oradan da Türkiyəyə.

Firuzə: Mənim vətənim Azərbaycandır.

Əsəd: Azərbaycanda daha yaşamaq mümkün olmayacaq.

Firuzə: Niyə? Sizin həvəslə səs verdiyiniz hökumətdir də...

Əsəd: Bizi aldatdılar. Üç şeyi söz vermişdilər, üçünü də tutmadılar. Bakıya girməyəcəyik dedilər, girdilər, Anadoluya yardıma gedirik dedilər, getmədilər. Keçmiş hökumət üzvlərindən heç kəsi təqib etməyəcəyik dedilər, tutulanı tutdular, öldürdülər, sürgün etdilər, qaçanlar qaçdı. Nərimanov şirmadır, Azərbaycanı Kirov, Orconikidze, Mikoyan, Serebrovski idarə edirlər.

Firuzə: Mənim siyasətlə işim yoxdur. Mənim həyatım teatra bağlıdır.

Əsəd: Sənin siyasətlə işin yoxdur, amma siyasətin səninlə işi olacaq. Elə bilirsən səni, - bəy qızını Cümhuriyyət parlamanı məbusunun bacısını rahat buraxacaqqlar. Burda qalsan, sonun ya Sibirdi, ya güllələnmə, ya da...

Firuzə: Ya da nə?

Əsəd: Gəncsən, gözəlsən, cazibəlisən... Aramızda pərdə var. Hər şeyi açmaq istəmirəm.

Firuzə: Mən həmişə açıq pərdə tərəfdarı olmuşam. Demək istədiyini söylə. Ya da nə?

Əsəd: Ya da komissarların məşuqəsi olmalısən.

Firuzə: Mən heç kəsin məşuqəsi ola bilmərəm. Çünki mənim öz məşuqum var.

Əsəd: Nə? Bu nə sözdü? Kimdi sənin məşuqun?

Firuzə: Teatr. Səhnə. Ancaq və yalnız. Ömürlük. Həmişəlik.

Əsəd: Çocuq olma, Firuzə, teatr bütün ölkələrdə var.

Firuzə: Amma Azərbaycan teatrı yalnız Bakıdadır. Mən səni qınamıram, Dadaş, hətta başa da düşürəm. Yolun açıq olsun. Amma mən heç hara gedəsi deyiləm. Sən ki bilirsən mən dediyim sözün üstündə duranam. Salamət qal! (Ayrılib getmək istəyir, bir neçə addım atır)

Əsəd: Dayan! Yəqin bir daha görüşməycəyik. Sənə bir söz də demək istəyirəm. Ərəblinskinin qətində mənim barmağım yoxdur. Doğrudur, tamaşasını pozmaq istədim, amma ölümünə bais deyiləm, and olsun.

Firuzə: Doğrudan?

Əsəd: Hər ikimizçün müqəddəs yerə and içirəm. Atamızın, anamızın qəbrinə and olsun, Ərəblinskinin qətində mənim əlim yoxdu.

Firuzə: Zökam da olsam, gəl səni öpüm, Dadaş, elə bil ürəyimdən daş asılmışdı, yüngülləşdim. İstəməzdim ki, bu ləkə ailəmizin üstündə qalsın. (*Əsədi qucaqlayıb öpür*)

Müstəntiqin otağı.

Müstəntiq: Necəsiniz?

Cəfər: Lütfunüzdən sətəlcəm olmağıma az qalıb.

Müstəntiq: Hamısına özünüz baissiniz. Mirzəbalayla görüş yeri yadınıza düşmədi?

Cəfər: Düşdü.

Müstəntiq: (*həvəslə*) Aha, harda?

Cəfər: Fantaziya hamamında. Orda su çox istidir.

Müstəntiq: (*bağırır*) Aparın bunu həmin yerə...

Teatrın qarşısında. Firuzə onu gözləyən Sonanı görür.

Firuzə: Sona! Burda nə gəzirsən?

Sona: Səni gözləyirdim. Bilirsən, Cəfəri aparıblar.

Firuzə: (*kədərle*) bilirəm, amma nə gəlir əlimizdən?

Sona: O idarədə Şeyxov adlı bir adam işləyir. Deyirlər, az-çox abırlı adamdı, ziyalılara hörməti var. Səni indi hamı tanıyır. Səndən başqa deməyə bir adamımız yoxdu. Bəlkə...

Fövqəladə Komissiyada Şeyxovun kabinetini.

Firuzə gözləyir.

Şeyxov: (*otağından çıxarkən onu görür*) Siz? Firuzə xanım... Burda?

Firuzə: Mən Şeyxov yoldaşın qəbuluna yazılmışam.

Mir Bağır: Şeyxov mənəm. Buyurun içəri.

Firuzə içəri keçir. Mir Bağır eynəyini çıxarır.

Firuzə: (*onu tanıyaraq təəccüblə*) Siz...

Mir Bağır: Bəli, mən. Mir Bağır Şeyxov.

Firuzə: Axı siz...

Mir Bağır: Bəli, Cümhuriyyət hökumətinin əmniyyətində çalışırdım.

Firuzə: İndi də...

Mir Bağır: Bəli, indi də kommunistlərin əmniyyətində çalışıram.

Firuzə: Deməli, əqidənizi dəyişmisiz.

Mir Bağır: Xeyr. O əmniyyətdə də mən partiyamızın göstərişiyə işləyirdim. Bir hökumət ki, əmniyyətinin başında onu yıxmaq istəyənlər durur, elə beləcə yıxılmalı idi. Bilirsiniz, Firuzə xanım, mən müsavətçi, ya kommunist olmaqdan əvvəl, Azərbaycan türküyəm.

Firuzə: Doğrudan da, insan hər gün təzə bir şey öyrənir. Sənə elə gəlir ki, daha heç nəyə təəccüblənməyəcəksən, amma yenə də həyatın gərdişinə mat qalırsan.

Mir Bağır: Gəlişinizin səbəbini də bilirəm. Cəfər Cabbarlı... Onun istedadını mən də dəyərləndirirəm. Onu elə bu gün buraxacağıq. Artıq qərar imzalanıb.

Firuzə: (*sevincək*) Doğrudan?

Mir Bağır: Mən bəyəm yalan danışan adama oxşayıram? Yazıq Cəfəri Mirzəbalaya görə incidilər, yerini bilmək istəyirdilər. Amma Mirzəbala artıq neçə vaxtdır ki, İrandadır. Cəfəri həbsdə saxlamağın nə mənası var?

Firuzə: Çox sağ olun, məni çox sevindirdiniz. Bu, teatrımız üçün böyük bayramdır. Onunla görüşə bilərəmmi?

Mir Bağır: Əlbəttə, yarım saatdan sonra həbsxananın qarşısında. Həbsxananın yerini bilirsiniz?

Firuzə: Təəssüf ki, yox. . .

Mir Bağır: *(qəhqəhə çəkir)* Təəssüf ki... Ay səni, Firuzə xanım.

Firuzə: Qəribədir ki, iki müxtəlif siyasi quruluşda mən sizin yanınıza xahişlə gəlmişəm, ikisində də xahişim müsbət nəticələnib.

Mir Bağır: Ayrı necə ola bilərdi? Axı sizə bir etirafım var. Mən... yox, qalsın.

Firuzə: Oxu atıb yayı gizlətməyin. Nə etiraf etmək istərdiz?

Mir Bağır: Necə ildir ki, mən sizi sevirem, indi də sevirem. Biz bir yerdə ola bilmərikmi?

Firuzə: Təəssüf ki yox. Əlbəttə, mən sizə çox minnətdaram. Amma biz bir yerdə ola bilmərik.

Mir Bağır: Axı niyə?

Firuzə: Çünki mənim öz sevgilim var və mən ona sadıqəm.

Mir Bağır: Necə? Kimdir sizin sevgiliniz? Necə olub ki, mən illər boyu sizi izləmişəm, amma bundan xəbərim olmayıb. Deyərmisiniz kimdir o?

Firuzə: Teatr.

Firuzə türmənin qarşısında gözləyir. Cəfər çıxır, məhriban görüşürlər.

Cəfər: Bəs bizimkilərdən heç kəs gəlməyib?

Firuzə: Yox, məni göndəriblər. Onlar səni evdə gözləyirlər.

Cəfər: Elə niyə?

Firuzə: Evdə sənə sürpriz hazırlayıblar.

Cəfər: Nə sürpriz?

Firuzə: Səbrin olsun, gedərsən, görərsən, Yaxşı ki, səni bu gün buraxdılar, yoxsa görüşə bilməyəcəkdik.

Cəfər: Niyə?

Firuzə: Sabah mən Moskvaya gedirəm, Teatr İnstitutuna qəbul olmuşam.

Cəfər: Oho, nə gözəl.

Firuzə: Məni dinlə, Cəfər. İkimiz də gencik. Bütün həyatımız irəlidedir. Bütün qalan ömrümüzü yas içində keçirə bilmərik. Gəmidə oturub gəmiçiylə savaşımaq olmaz.

Cəfər: Axı bu, bizim gəmimiz deyil.

Firuzə: Bu gəmi Azərbaycandır, hansı quruluş olur-olsun, bizim vətənimiz buradır. Bu quruluşun özündə də xalq üçün xeyirli işlər görmək olar. Xüsusilə, teatr sahəsində. Bəlkə bu sahədə imkanlar əvvəlki dövrlərdən də artıq olacaq, sənətə dövlət himayəsi - filan. Ruhdan düşmək lazım deyil. Səninlə, Abbasla, Ülviylə birlikdə elə bir teatr yaradacağıq ki, dünyaya səs salacaq. Mən Moskvaya da elə bunun üçün gedirəm, oxumaq, hər şeyi öyrənmək, bütün teatrların tamaşalarıyla tanış olmaq... Sonra da qayıdıb birlikdə çalışmaq. Sənin yeni pyeslərini oynamaq. Təki sən ruhdan düşməyəsən, soyumayasan.

Cəfər: Sən Allah soyuqdan danışma, Firuzə, türmədə kifayət qədər üşümüşəm. Amma xatircəm ol, sənətdən soyumamışam. Elə türmədə, qurşağacan soyuq su içində yeni pyesi beynimdə qurdum, indi qalır oturub yazmaq.

Firuzə: Ay bərəkallah! Nə barədədir pyesin?

Cəfər: Ərəblinskinin taleyi barədə.

Firuzə: *(bir qədər tutulan kimi olur)* Ərəblinsikin taleyi?

Cəfər: Hə, amma əsərdə adı Oqtay Eloğlu olacaq.

Cəfər evlərinə gəlir, həyətdə toy-bayram şənliyi. Cəfəri bağırıqlarına basıb öpürlər.

Cəfər: Bu nə fısıqırdı belə?

Şahbikə: Sənə görədir də, qurbanın olum.

Cəfər: Nə olub, mən bəyəm Məkkədən, Kərbaladan gəlmişəm?

Şahbikə: Yox, tək gəlməyinçün yox, həm də nişanıdır bu gün.

Cəfər: Nişanı? Kimə nişanlanıram ki?

Zərnişan: Necə kimə? Eşitməmişən əmioğluyla əmiqızının kəbini göylərdə kəsilib?!

Cəfər: Sona? Axı o mənimlə evlənməyə razı deyildi.

Şahbikə: Necə razı deyildi. (*çağırır*) Onda uşaq idi də... Sonası, bura gəl.

Sona: (*gəlir, Cəfəri qucaqlayır*) Xoş gəldin, Cəfər.

Zərnişan: Sona razıdı, bəs sən nə deyirsən, Cəfər?

Cəfər: Məşədi İbadda necə oxuyurlar (*oxuyur*). Gedin, gedin qaziyyə deyin, qoy kəbini kəssin. Razısan? Hə, hə, razıyıq biz...

Teatr salonunda Aleksandr Tuqanov və Cəfər Cabbarlı.

Cəfər: Aleksandr Aleksandroviç, davayte yeşyo raz prosmotrim samıy opasnıy epizod, desyatuyu kartinu.

Tuqanov: Ya sam bespokoyu za etu ssenu, kak zritel eyo primet (*bərkdən*) Abbas Mirzu i Ulvi Radjaba na ssenu.

Abbas Mirzə Şərifzadə Elxan, Ülvi Rəcəb Aqşin rolunda səhnəyə çıxırlar.

Tuqanov: Kartina desyataya, naçali.

Elxan: (*Abbas Mirzə*) Qoy hər kəs öz yaşayışının tanrısı olsun. Din adına törətdiyiniz bu qədər qırğınlar, tökdüyünüz bu qədər qanlar yetməzmi? Neçin zavallı insanlığı bir-birindən ayırıb bir-birinə çeynədirsiniz?

Aqşin: (*Ülvi Rəcəb*) Artıq yetər, Elxan! Atan mənə oğlum, mən də sənə qardaşım deyirdim. Nə qədər bir-birimizi sevirdik. Lənət fələyin dönüşünə ki, bizi bir-birimizdən ayırır. Son dəfə üzündən öpmək, sonra isə həmişəlik ayrılıb getmək istəyirəm.

Elxan: Aqşin, mən də səni çox sevirdim. İndi isə, mən, cahangir bir ordu sırasında bütün dünyanı çeynəyib tapdayan, yırtıcı qardaşı tanımaq istəmirəm.

(Tuqanov mənalı-mənalı Cəfərə baxır)

Cəfər: Vam vsye ponyatno, Aleksanr Aleksandroviç?

Tuqanov: (*gülümsəyərək*) Daje sliškom ponyatno, Djafar.

Elxan: Mən səni öpmərəm. Artıq mənim qardaşım yoxdur. Mənim qardaşım, bax, bu qaranlıq zindanların bucaqlarında öz azadlığı uğrunda inləyən, çeynənən, daşqalaq edilən igidlər, gücsüzlər, qullar, bütün mənlilikləri tapdanıb təhqir edilən zavallı insanlardır.

Aqşin: Elxan, sən öz əlinlə özünə məzar qazırsan.

Elxan: Mən azad diləklərimi bütün dünyanın gözəlliklərinə dəyişməyəm.

Tuqanov: Djafar, klyanus, mne dovelos videt poçti vse velikix aktyorov: Salvini, Rossi, Mune Sölli, Lenskoqo, Yujina, Kaçalova... Abbas i Ulvi niçem im ne ustupayut. Poistine şekspirovskiye qeroi.

Cəfər: Kak jal, çto vı ne videli Arablinskoqo v roli Qamleta. Eto bılo çudo. Kstati, poçemu bı nam ne postavit «Qamleta»?

Tuqanov: Ya dumal ob etom. No kak-to po-druqomu. Xotya, çestno qovorya, ya ne lyublyu iskajeniye klassiki vo imya eksperimentov, kak eto de-laet Meyerxold.

Cəfər: A çto, esli postavit «Qamleta» na vostoçnyıy lad. Perenesti vse deystviya na Vostok, dat personajam vostoçniye imena. Nu, vsem, krome, razumeyetsya, Qamleta?

Tuqanov: U vas, Djafar, neistoşaemaya fantaziya. Voobşe, vı azerbaydjansı boqato odarenniy narod: temperament, fantaziya, poeziya... nujna tolko volya, çtobi voplotit vsyo eto v iskusstve.

Aqşin: Elxan, bu ordu gəzdiyi ölkələri istila məqsədilə gəzmir. O, çaşqın bəşəriyyəti doğru yol, nicat və səadətə çatdırmaq istəyir.

Elxan: Yalan, yalan, qara bir yalan! Bütün insan qəssabları dünyanı bu şüar ilə çeynəmişlər: nicat və səadət! (*qolundakı zəncirləri göstərərək*) Budur onların nicat və səadəti! Onlar buraya yurdumuzun qan damarlarını sorub aparmaq, yoxsulların, gücsüzlərin son parçalarını boğazlarından kəsmək üçün gəlmişlər.

Gurultulu alqışlar. Bu, artıq ağzınacan dolu salonda tamaşaçıların alqışlarıdır. Tamaşaçıları sırasında «Məqaləçi»ni də görürük. Aktyorlar, Cəfər, Tuqanov səhnədən baş əyirlər.

Cəfər evində əlindəki «Kommunist» qəzetini oxuyur. Gözləri önündə həmin «Məqaləçi» canlanır.

Məqaləçi: «Od gəlini»nin qəhrəmanı Elxan zəif və iradəsizdir. Pyesin traktovka və quruluşu doğru və düzgün deyildir. İctimai baxışda nöqsanları göstərdiyimiz halda, bunlar müəllif, rejissor və müdiriyyət tərəfindən nəzərə alınmamışdır. Əsərdən alınan ümumi təəssürat belədir ki, bir dramaturq kimi Cəfər Cabbarlı tükənmişdir.

Cəfər qəzeti əzib bir tərəfə atır.

Teatr.

Xosməmməd: Adə, güzgü Fərman, biri də gəlib e, mən heç görməmişdim, indicə gördüm...

Fərman: Kim?

Xosməmməd: O təzə aktrisa da. Anam-bacım olsun, zalımın qızı elə göyçəkdir ki, elə bil gözündən nur yağır.

Fərman: Gözlə, birdən imamdan-zaddan olmasın ha!

Xosməmməd: Əclaf oğlu əclaf, yenə başladı.

Fərman: Amma bu təzə aktrisa, deyirlər, yaman şeydi. Qorx ki, sənə qan uddursun.

Xosməmməd: Mənə nə... İndi bir qarış boyuynan gəlib mənə artistlik öyrədəcək? O kimdi ki, mənə artistlik öyrətsin. Mən səhnəyə Ərəblinskinin xeyir-duasıyla gəlmişəm. Onunla tərəfmüqabil olmuşam.

Fərman: İnanan daşa dönsün. Adə, Xosməmməd, məvacib almamışam, pulum yoxdu, bir şalvarım var, satıram.

Xosməmməd: Canın çıxsın, pulun yoxdur, get sən də xalturaya, yüz dəne klub var, bu məxluq getmir? Budur e, mənim şeirim var, satıram.

Fərman: Şeir ha? Ağzına gələnı yığıb doldurmusan ora, nə mənası var, nə vəzni, nə qafiyəsi.

Xosməmməd: Sənin başınçün, elə şairlər bəyənib ki...

Fərman: Əgər o şeirin qafiyəsi bir-birinə düz gəlsə, tüpür mənim üzümə.

Xosməmməd: Sənin heç ədəbiyyatdan xəbərin yoxdur. İndiki şairlər heç kökündən qafiyə yazmırlar.

Akif GünAydın: (*gəlir*) Yoldaşlar, Moskvadan gələn qız bu gündən işə başlayır. İndicə müdir onu kollektivə predstavit edəcək.

Fizzə: (*gəlir*) O da yəqin gələcək, beş-altı gün işləyəcək. Sonra gedəcək özü üçün ərə, səhnəni atacaq, daha bizim kimi olmayacaq ki, qoca rolu verirlər oynayırıq, kolxoza göndərilər, gedirik. Hələ deyir rejissorluq iddiası da var.

Mirzə Mürşid: O özü nədir ki, rejissorluğu nə olsun?! Devçonka. Neçə ildir ki, Fərhad kimi bu səhnədə gülüng çalmışıq... bu səhnəni mən yaratmışam, indi o gəlib mənə dərs deyəcək?

Akif GünAydın: Hələ görək onun eksplikasiyası ekspozisiyasıyla düz gəlir, ya yox?

Fizzə: Siz Allah, bir onun pudra-pomadasına fikir verin.

Xosməmməd: Mən elə o sayaq qızlardan şeir yazmışam da.

**Gündə vurur qızlarımız pudrasın, çıxır bulvara,
Gah görürsən yubka geyir, gah da girir şalvara.**

Fərman: Bu nə şeirdi, nə vəzni var, nə qafiyəsi.

Xosməmməd: Necə yoxdu, sən bəyəm heç qafiyə nədi, bilirsən, bəgəm bulvarla şalvar qafiyə deyil?

Mirzə Mürşid: Adə, Xosməmməd, o hansı qızıdır ki, şalvar geyir?

Xosməmməd: Hələm geymir, vaxt gələcək geyəcək də.

Teatrın müdiri Eynulla, partkom Nəsibli və Firuzə gəlirlər.

Fərman: Yaşasın oxumuş və bilikli gənc Azərbaycan qızı. Urra!

Eynulla: Yoldaşlar, sizə məlumdur ki, biz öz teatrımızda istəyirik ki böyük-böyük dəyişikliklər edək, hansı ki, yoldaşlar, bu gənc aktrisa Firuzə xanım, Moskvada oxuyub gəlib ki, bizi yenidən qursun. Özü də həm aktrisa diplomu var, həm rejissor diplomu, hansı ki, yaxşı otzıvları da var. Yoldaşlar, bizə kömək edəcək partiyanın tapşırıqlarına əməl etməyə. Özünün də gözəl planları var, hansı ki, sizin üçün danışar.

Nəsibli: Gəlib, xoş gəlib, səfa gətirib. Hamımız ona kömək etməyə hazırıq. O, bizim qızımızdı, fəxrimizdi, onu alqışlayırıq (*hamı əl çalır*).

Mirzə Mürşid: Bir şərt ilən ki, Moskvadan gəlmişəm deyib, bizimlə qoz-qoz oynamasın.

Akif GünAydın: Yoldaşlar, bu heç gizli deyil ki, bizim köhnə rejissorların ekspozisiyası eksplikasiyasıyla düz gəlir. Mən də Moskvada oxumuşam, Stanislavski özü mənə dedi ki, Akif Qəmbərquluyeviç, gərək spesifikaya rol eləyəndə ekspozisiyasını elə qurasan ki, substrat araya çıxsın və subordinasiya ayrılınsın. Ondan sonra da gəl tsentr tyajesti aktyora və sentr vnimaniya. O ki qaldı suprematizmə...

Eynulla: Yoldaş Akif Günaydın, olmazmı ki, zəhmət çəkib o eksplutsiyanı bir az xırdalayasan.

Akif GünAydın: Ekspozisiya, yeni eksplikasiya. Başa düşürsünüz? Engels Qarknesə yazırdı ki, sənətdə subordinasiya vacibdi. Başa düşürsünüz?

Xosməmməd: Burda nə çətin şey var ki, başa düşməyə?

Mirzə Mürşid: Başa düşdük, başa düşdük. Bu Moskvadan gələn qızımız da elə belə başa salacaqsın, daha nə dərdimiz var?

Fərman: Siz qocaman artistlərimiz, belə-belə şeyləri yaxşı başa düşürsünüz, amma cavanlarımız bunları bilmir axı... Nə bilsinlər suprematizm nədi?

Xosməmməd: Bunu bilməyə nə var ki, sup, yəni bozbaş, rematizm də adamın ombasına yel düşmür, o da.

Fərman: Yaxşı, bu bozbaşla ombaya yel düşməyin. Firuzə yoldaşa nə dəxli var?

Akif GünAydın: Bəs dedim axı, Qarknes Engelsə yazırdı ki, sənətdə subordinasiya vacibdi.

Fərman: Axır bunu kim kimə yazırdı, Engels Qarknesə, ya Qarknes Engelsə?

Akif GünAydın: (*duruxur*) Yox, bunu Marks hər ikisinə yazıb.

Eynulla: Danışdıq, bəsdı, Firuzə xanım, hansı ki, bayaqdan susub qulaq asır, bəlkəm onun da deməyə iki kəlmə sözü var ye...

Firuzə: Yoldaşlar, mən burdan oxumağa gedərkən dönəndə mübarizə olacağını bilirdim, çox sevinirəm ki, mübarizə artıq başlayıb. Mübarizədə fikirlər üz-üzə gələrkən adamı sıxarlar, əzərlər, suyu çıxar. Amma görək kim kimi...

Mirzə Mürşid: Biz pambıq deyilik ki, isladıb sıxasan, suyu çıxsın.

Xosməmməd: Bunun atın hara bağlayaq?

Fizzə: Evə gəlməmiş başlayıb ki, tufəngimi hardan asım.

Firuzə: Mən işə başlamamış, hər gün gəlib oturub sizin oyununuza baxırdım. İndi meydan açıqdır. Silahlar çiyinlərdən əllərə və qəti döyüşə.

Eynulla: Kimə qarşı?

Firuzə: Hamı hamıya qarşı.

Nəsibli: Nə üçün?

Firuzə: Yeni teatr yaratmaq üçün, yeni yol açmaq üçün.

Mirzə Mürşid: Bizim teatrımızın, xanım qız, bir yolu var, o da xanım qız, sosializm yoludu. O yolla da gedəcəyik və heç kəs bizi yolumuzdan sapdırma bilməz. Moskvadan gəlmisən, xoş gəlmisən, Azərbaycan qızısan, balamızsən, gözümüzün üstündə yerin var, amma daha bizə hədə-qorxu gəlmək lazım deyil.

Firuzə: Mən heç kəsi hədələmirəm, döyüşə çağırıram. Ölkə teatrlarının yarışı başlanır.

Eynulla: Qulaq asın, yoldaşlar, bu, vacib məsələdir.

Firuzə: Biz də bu yarışa qoşulmalı və qalib gəlməliyik.

Akif GünAydın: MXAT kimi əjdaha dura-dura biz Xosməmmədlə qalib gələ bilərik.

Xosməmməd: Eee, Xosməmməd sən özünsən, atandı.

Akif GünAydın: Balam, adın Xosməmməd deyil?

Fərman: Adı deyil, ləqəbidir, təxəllüsüdür.

Nəsibli: Özünə ayrı təxəllüs tapa bilmirdin?

Hay-küy.

Eynulla: Yoldaşlar, sakit, sakit.

Firuzə: Yoldaşlar, qoy kimse özünü qorxutmasın. Başqa teatrlara da bələdəm. Onlar adamyeyən deyillər ki, bizim kimi sənət adamlarıdır, aktyorlardır. Yarış üçün qüvvəmiz vardır, ancaq silkələnmək lazımdır.

Fərman: Başına dönüm, Xosməmməd, sən silkələnmə, yoxsa şeirlərinin qafiyələri dağılar.

Xosməmməd: Tfu sənın zatına.

Nəsibli: Bilirsən, Firuzə yoldaş, avazın yaxşı gəlir, oxuduğun Quran olsa. Yarış üçün yeni əsər lazımdır. Hardadır o əsər?

Firuzə: Yəni heç əsər yazan yoxdu?

Nəsibli: Niyə yoxdu, var, amma bacarmayan yazır, bir şey çıxmır, bacaran da yazmır.

Firuzə: Kimdir bacaran, amma yazmayan.

Eynulla: Kim olacaq – Cəfər Cabbarlı.

Bulvarda Cəfər skamyada oturub dənizi seyr edir, cib dəftərində qeydlər yazır. Firuzə arxadan yanaşıb əlləriylə onun gözlerini bağlayır.

Cəfər: Kimdir?

Firuzə: Kilimçi.

Cəfər: *(durub Firuzəylə görüşür)* Eşitmişdim gəlmisən, amma görə bilməmişdim.

Firuzə: Hardan görəcəksən, teatra ayaq basmırsan. Niyə?

Cəfər: Başım qarışıqdı, yeni əsər yazıram.

Firuzə: Bəs deyirlər, Cəfər daha teatr üçün yazmaq istəmir?!

Cəfər: Boş sözdür.

Firuzə: «Oqtaya» baxdım, çox sağ ol, Cəfər. Ərəblinskinin xatirəsinə gözəl abidədir.

Cəfər: Kaş Ərəblinski bu günü görəydi, sənin ilk azərbaycanlı aktrisa kimi çıxışını gördü. İndi sənin həm də ilk qadın rejissorumuz olduğuna necə sevinərdi.

Firuzə: Mən nə ediremsə, onun ruhunu sevindirmək üçün edirəm də. Mənimçün o ölməyib, Cəfər. Diridir və həmişə yanımdadır. Moskvada da mənimləydi. Hər teatrda hər tamaşaya bir yerdə baxırdıq, onun gözləriylə baxırdıq. Hər zaman məni qoruyurdu...

Teatr. Nəsilbli və Tamara.

Nəsilbli: Eşitdin? Cəfər təzə əsər yazıb.

Tamara: Köhnə yazdıqları nəydi ki, təzəsi nə olsun?

Nəsilbli: Yox, elə demə, hər halda...

Tamara: Yoxsa, sən qoyacaqsan? Axır ki, sənə də əsər qoymağa izin veriblər?

Nəsilbli: Yox, doğrusu, yaman istəyirdim, əsər məni tutmuşdu, amma vermədilər.

Tamara: Bir vaxt Ərəblinskinin qapazaltısıydın, indi də bunların.

Nəsilbli: Eşitdim sənə də rol verəcəklər?

Tamara: Nə rolu?

Nəsilbli: Yarıfahişə, yarıxanım rolu.

Tamara: Fu! Yaxşı, bəs rejissoru kim olacaq, Yenə Tuqanov?

Nəsilbli: Yox, bu səfər Tuqanovla Cəfərin özü. Tərcüməsi hələ hazır deyil, o təzə gələn qız Tuqanova tərcümə edəcək.

Tamara: Ondan nə desən çıxar, perevod da edər, rejissorluq da, oynayar da, oxuyar da. Heç bilirsən o, kimin bacısıdır?

Teatr müdiri Eynullanın otağı.

Nəsilbli: Yoldaş müdir, deyirəm axı, bu təzə gələn qız mənə tanış gəlir. Bilirsiz o kimin bacısıdır? Kontrrevolyusioner, müsavətçi Əsəd bəy Mahmudbəyovun.

Eynulla: Təzə xəbər... Guya bilmirdik? Neyləyək, onu yoldaş Şeyxov özü müdafiə edir.

Nəsilbli: SK-nın katibi?

Səhnə. Cəfər və Firuzə.

Cəfər: Sevil sənin rolundur, Firuzə, amma Mərziyyəyə qabaqcadan söz vermişik. Bəlkə dublyoru olasan?

Firuzə: Yox, bu qədər ildən sonra səhnəyə dublyor kimi çıxmaq istəməzdim, Gülüşü oynaram, o rolu yaxşı hiss edirəm.

«Sevil»in məşqi. Səhnədə Rza Təhmasib - Balaş, Tamara Dilbər – Edilya rolunda.

Dilbər: (kağızı Balaşa uzadır) Balaş, buna qol çək.

Balaş: Edilya, bu işlə tanışam, on iki manatlıq məsələdir.

Dilbər: Qol çək, Bu iş mənim dayım da qarışıbdır, ponimayəş?

Balaş: Edilya...

Dilbər: Nu, dovolno! Mən söz vermişəm. Qol çək!

Balaş: Yaxşı, Edilya, mən sizin sözünüzdən çıxma bilmərəm, qol çəkirəm, amma bu, oğurluq kimi bir şeydir.

Dilbər: Niçeqo podobnoqo, özləri min oyundan çıxırlar. Çəkdi? Di yaxşı, indi gəl! (*qollarını Balaşa tərəf uzadır, Balaş onu qucaqlayır*).

Cəfər: (*səhnəyə çıxır*) Rza! Edilyanı belə qucaqlarlar? Neçə vaxtı onun həsrətini çəkirsən, aqlını başından alıb, indi rusxət verib, qollarını sənə açıb, görək onu bax belə ağuşuna alasan (*göstərir*).

Salondan səs: Vaxsey!

Sonadır.

Salonda Sona dəhşətlə Cəfərlə qucaqlaşan Tamaraya baxır.

Cəfər: Sonası! Burdasan?

(*tələsik səhnədən düşüb ona yanaşır*)

Sona: Sənə qutab gətirmişdim ki, ac-acına günün-gecən bu teatrda keçir. Demə günün heç pis keçmirmiş.

Cəfər: Bu olmadı da, özün görürsən ki, məşq edirik, bu mənim işimdir.

Sona: Pis iş deyil... Elə çarpayını gətir, gecəni də burda qal ...

Tamara: (*səhnədən*) Biz gedə bilərik?

Cəfər: Yarım saatlıq fasilə...

Sona: O qucaqladığın hansı aktrisa idi?

Cəfər: Bu nə sözdü, Sonası? Sən güman edə bilərsən ki, mən sənə bir tükünü dünyanın bütün aktrisalarına dəyişə bilərəm? Bu həyatda mənim sevgilim bir sənə, bir də teatr.

Sona: Amma, deyəsən, teatrı məndən çox sevirən.

Cəfər: Teatr mənim həyatımdır, sən də həyatımın mənası!

Sona: Yaxşı, gəl görək, qutabları soyutma!

Cəfər: Sənin qutablarından olmaz.

«Sevil» tamaşasının afişası. Tamaşa salonu dolur. Çadralı arvadlar da çoxdur.

Cəfərlə Sona teatra gəlirlər.

Cəfər: Sonası, camaat deyəcək ki, əri çadranı atmaqdan əsər yazır, öz arvadı hələ də çadralıdır...

Sona: Üz vurma, Cəfər, bunu edə bilməyəcəm.

Lojalardan birində Əziz adlı bir kişi, yanında çadralı arvadı.

Əziz: (*təsbəh çevirə-çevirə arvadına*) Bax, mən birinci dəfədi teatra gəlirəm. Səni də gətirdim ki, görəsən, deyirlər bu əsərdə müsəlman arvadı çadranı atıb dönüb olur rus arvadı. Sən də bunu istəyirsən?

Səhnədə Balaş (Rza Təhmasib) və Sevil (Mərziyyə Davudova).

Balaş: (*gəlir*) Sevil, ay qız, Sevil!

Sevil: (*gəlir*) Balaş, sənə? Tez ol, soyun, acından öldün. Yəqin bir şey yeməmişən.

Balaş: Bir dayan, dəymə, soyunmağa vaxtım yoxdu, qonaqlarım gələcək. Heç bilmirəm yeməkləri kim gətirsin, qonaqların yanında kim otursun?

Sevil: Mən bacarmaram, Balaş? Təzə örpəyim var, istəyirsən xörəyi mən verim.

Balaş: Yox, yox, sən heç görünmə, qapını bağla, heç bu tərəfə keçmə.

Sevil: Balaş, bu şəkildəki arvad da gələcək?

Balaş: Əsli elə o gələcək də, gələndə nə olar ki?

Sevil: O da kişilərlə bir yerdə oturacaq?

Balaş: Kişilərlə bir yerdə olmayıb, day gəlib sənənlə düşbərə bükməyəcək ki?

Salonda. Əziz: (arvadına) Kişi düz deyir də, müsəlman arvadın yad kişilərin məclisində nə işi var?

Səhnədə.

Salonda Nəsibli və «Məqaləçi» yanaşı oturublar. Nəsibli «Məqaləçi»nin qulağına nə isə pıçıldayır.

Dilbər: Balaş, son sözümdü, bu evdə səndən və məndən başqa kimsə olmamalıdı. Nikoqo, yasno?

Balaş: Edilya, qoy Sevil çuval kimi bir küncdə oturub qalsın. Qiyamətə qədər səsini çıxarmaz.

Dilbər: Ni za çto! Olmaz! Ya reşitelno qovoryu. Şərtimdi: Ya həmişəlik ayrılıq, ya da... bu əlim, bu dodaqlarım. Vıbiray!

Balaş: Mən hər əmrinə hazır (*onu öpür*).

Sevil: (*əлиндə stəkan gəlir*) Balaş!

Balaş: Səni kim çağırdı bura gəldin?

Sevil: Gülüş göndərdi ki, su istəyirsiniz.

Gülüş: (*gəlir*) Mən göndərdim. Sevil, dedim ki, gec-tez bu ev dağılacaq, qoy biryolluq dağılsın.

Dilbər: Ona çto, s uma soşla? Balaş, pust nemedlenno ubirayetsya.

Balaş: Gedin!

Lojada.

Əziz: Oğraş! Kişi də arvadını, bacısını bir lotubeçənin üstündə evdən qovar? (*arvadına*) Yaxşı ki, səni bu teatra gətirdim. Bax gör o başı açıq matışkalar bizim çadralı övrətlərimizin başına nə oyun açır.

Səhnədə.

Sevil: Mən bura gəlmək istəmirdim, oğlumu gözləyirdim bəlkə bayıra çıxsa, görəəm onu.

Gülüş Gündüzü gətirir.

Sevil: Oğlum! Oğlum! (*Gündüzü qucaqlayır, Dilbər gəlir*)

Dilbər: Eto çto yeşyo? Bu arvad kimdi, onu bura kim gətirib?

Gülüş: Mən gətirmişəm. Oğlunu görmək istəyirdi.

Dilbər: Gülüş, sən öz evində ağalıq elə. Şəhərdə zaraza azmış, bir də...

Balaş: Dilbər, o yazıq öz oğlunu görməyə gəlib.

Dilbər: Balaş, sən...sən ağlayırsan? Seyças je prekrati. A yeyo ubrat nemedlenno. Balaş, mən sənini iki gözünü bir deşikdən çıxararam.

Balaş: Sevil, sən get.

Lojada.

Əziz: Dəyyus oğlu, dəyyus!! (*dəsmal çıxarıb gözlərini silir*)

Səhnədə.

Sevil: Bir il bundan qabaq Gülüş mənə çadranı at dedi, qulaq asmadım, çox dedi, anlamadım. Ömrümü bu qara dustaqxana içində keçirmişəm. Artıq yetər, daha bu mənə gərək deyil.

Gülüş: Əhsən, Sevil, qoç döyüşünə qoç dayanar.

Sevil: Artıq al! (*çadrasını Balaşın üstünə atır, salonda gurultulu alqışlar*)

Əziz də ayağa durub, bərkdən əl çalır. Alqışlar, səhnəni davam etməyə qoymurlar. Salonda bir neçə qadın çadrasını çıxarır. Cəfər Sonaya baxır. Sona da çadrasını açır.

Lojada. Əziz: Arvad, izin verirəm, aç çadranı.

Alqışlar bitib tükənmir.

Səhnədə Sevil müasir paltarda.

Sevil: Gəl oğlum, gedək.

Balaş: Sevil, sən hara gedirsən?

Sevil: Sosializmə, fabrikeyə. Mən ordan gəlmişəm, ora da gedirəm. Qadınların azadlıq yolu, ancaq ordadır!

Pərdə.

Gurultulu alqışlar. Cəfər, Tuqanov, aktyorlar baş əyirlər.

Cəfər evdə, öz otağında yazı yazır.

Sona: *(gəlir)* Cəfər...

Cəfər: *(yazısından ayrılaraq)* Sonası, axı neçə kərəm demişəm, mən yazı yazanda işimdən ayırmayın, bütün fikirlərim dağıldı. Nədi?

Sona: Nəsibli gəlib, səni görmək istəyir.

Cəfər: De ki, evdə yoxdu.

Sona: Dedim axı evdəsən.

Cəfər: *(ah çəkir)* Yaxşı, gəlsin.

Nəsibli: *(Əlində qəzet, əsəbi danışır)* Bu nə biabırçılıqdı, Cəfər? Hələ yazının sərlövhəsinə bax: «Fahişəlik ilə hara getmək olar?».

Cəfər qəzeti alıb oxumağa başlayır.

Ekranında həmin Məqaləçi:

– Məlum deyil ki, Cəfər Cabbarlı «Sevil» əsəriylə nə demək istəmişdir. Azərbaycan qadınını hara çağırır? Kim ona haqq verib ki, qadınlarımızı təhqir etsin? Sevil öz dililə: – Mən fahişəliyə gedirəm, – deyir. Cəfər Cabbarlı ilk dəfə deyildir ki, Azərbaycan qadınını əxlaqsız kimi təqdim edir. «Aydın» pyesində də Gültəkin Dövlət bəyin puluna şirnikib namusunu satır. Çadranı atmaq mütələqmi fahişəliyə aparır? Müəllif niyə qadınlarımıza böhtan atır? Bir söz: Cəfər Cabbarlı bir yazıçı kimi tükənib.

Küçədə İsmayıl Hidayətzadə çəkmələrini sildirir.

Cəfər gəlir.

Hidayətzadə: Nə olub, Cəfər, qaş-qabağın yernən gedir?

Cəfər: *(divardakı qəzeti göstərərək).* Görmürsən yenə nə yazır?

Hidayətzadə: Sən axı niyə hər itin-qurdun sözünə əhəmiyyət verirsən? Kimdir o yazan, sənin kəsili dırnağına da dəyməz. Gör mənəviyyatdan kim yazır, hamını sata-sata ömür sürən adam.

Cəfər: Ömür sürən yox, sürünən... Bunu yaxşı tapdın. İsmayıl, mən bilmirəm bu teatr salonunu ağzınacan dolduran, alqışları bitib tükənməyən xalqıma inanım, ya «Cəfər tükənib» deyə yazanlara?

Hidayətzadə: Elə ona görə yazırlar ki, tükənməmişən. Xalqın sənə sevgisini bağışlamırlar. Bilmirsən ki, evimizi yıxan paxıllıqdır, gözü götürməzlikdir?! Vaxt gələcək, belə yazı yazanlar sənin heykəlinin kölgəsində adamların çəkməsini siləcək.

Cəfər: *(təəccüblə)* Çəkmə silmək hardan ağılına gəldi?

Hidayətzadə: İndicə çəkməmi sildirirdim, çəkmə silən lap o yazını yazana oxşayırdı.

Hər ikisi qəhqəhə çəkib gülürlər.

Hidayətzadə: Yaxşı, gedək, məhkəməyə gecikərik.

Cəfər: Heç bu məhkəmə ürəyimcə deyil. Məcbur edirlər demək istəmədiyim sözləri deyim.

Ədəbi «məhkəmə». «Məhkəmə sədri:» – Yoldaşlar! Molla Nəsrəddinin məşhur «Ölülər» əsərinin qəhrəmanı Kefli İsgəndərin məhkəməsinə başlayırıq. Söz ittihamçı Cəfər Cabbarlıya verilir.

Cəfər: *(əlində tutduğu kağızlara baxa-baxa gah oxuyur, gah danışır)* İsgəndər yalançıdır, duyğusuzdur! Bütün varlığı araq şüşəsindən ibarətdir. İradəcə zəifdir, sözü ilə işi bir deyildir. Sözlə dediyini, düşündüyünü həyatda tətbiq etməyə özündə qüvvə, cəsəret tapmır. Şeyx Nəsrullahın niyyətlərinə qarşı bir ciddi təşəbbüsdə və hərəkətdə bulunmur. İsgəndəri mənfi və müzür

bir insan kimi ittiham edir və müqəssir görərək, onun haqqında qərar çıxarmağı tələb edirik.

Nitqini bitirib «məhkəmə» otağından çıxır.

Cəfər: (çağırır) İsmayıl! Hidayətzadə!

Hidayətzadə: Nədi?

Cəfər: Xahiş edirəm gedək, bir az içək.

Hidayətzadə: Bıy... İndicə sərxoşluğun əleyinə alovlu nitq söyləyən sən deyildin bəyəm?

Cəfər: Elə ona görə də vurmağa əşəddü ehtiyacım var.

Cəfər və Hidayətzadə kiçik bir «zakusoçnuda» masa arxasında oturub içirlər.

Cəfər: Boğuluram, İsmayıl! Hər şey saxta, hər şey yapma. Yəni Mirzə Cəlil həyatı, mühiti, insanları bizdən pis tanıyırmış ki, İsgəndəri belə kefli kimi yarıdıb, İsgəndər neyləməliydi, Koroğlu kimi Misri qılıncı çəkib, Şeyx Nəsrollaha hücum etməliydi? Hamlet neyləməliydi, fəlsəfi nitqlər söyləməkdənsə, dərhal atasının intiqamını almalı idi? Gəlin indi Şekspire də ədəbi məhkəmə quraq da.

Hidayətzadə: Nəzərə al ki, bu məhkəmələr ancaq ədəbi oyundu.

Cəfər: Bu gün ədəbi qəhrəmanı mühakimə edirlər, sabah müəllifləri məsuliyyətə cəlb edəcəklər ki, sənin əsərində müsbət qəhrəman zəifdi. Sifarişlə əsər yazmaq olmaz, atam. İndi məndən yapışıblar ki, Əfqanıstandan əsər yaz, mən nə bilirəm Əfqanıstan həyatını ki, bu barədə əsər yazım? Yox, sən yaz, biz də yazdığını əlüstü tənqid edək. Tənqidi əvvəlcədən hazırıdı, qaldı əsəri yazmaq.

Hidayətzadə: Sənin şikayətlənməyə haqqın yoxdu, Cəfər. Xalq səni sevir, əlinin üstündə gəzdirməyə hazırıdı.

Cəfər: Elə bu xalqa yazığım gəldiyi üçün yanırım da. Axı, o, daha gözəl həyata, daha dürüst sənətə layiqdi. Yalansız. Riyasız. Yadındamı səninlə əhdname bağlamışdıq ki, yeni azad teatr yaradacayıq, indi isə (ətrafa boylanır) sosializmi təbliğ etməyə məcburuq. Hələ üstəlik, söyürlər də. Yanan da biz, yaman da biz.

Hidayətzadə: Sən bu iftiralara ancaq bir silahla cavab verə bilərsən, o silahla ki, onların yoxudu.

Cəfər: Nə silahdı ki o?

Hidayətzadə: İstedad. «Sevil»i ki kinoya çəkirsən ha, bu bütün bədxahlarına ən tutarlı cavabdı. Teatr tamaşası belədi ki, bu gün var, sabah yox, repertuardan çıxıb. Kino isə əbədidir.

Cəfər fikrə gedir.

Fikrindən keçənlər: küləkli bir gündə küçəylə gedir. Filmin əvvəllərindən tanıdığımız aktyor Sazandarlini ona yanaşır, əyin-başı nimdaş, yaman gündədir.

Sazandarlini: Cəfər, başına dönüm, beş manat ver, amma elə elə heç kəs görməsin, biabır olmayım.

Hidayətzadə: Noldu, Cəfər, nə fikrə getdin?

Cəfər: Heç...

Cəfər Cabbarlının nadir xronika kadrları, sonra səssiz «Sevil» filmindən bir neçə kadr. Cəfər Cabbarlının Moskvada Yazıçıların Qurultayında çıxışı (xronika qalıbsa, xronika kadrları, ya da aktyorun ifasında çıxışından bir parça):

Yazıçı sifarişlə əsər yazma bilməz.

Yenidən teatrdə. Kollektiv iclasa toplanmışdır, Firuzə çıxış edir.

Firuzə: Yarışa hazırlıq yaxşı gedir, xüsusilə, gənclərimiz çox qüvvəlidir. Gənc qadın qüvvəsi də yaman deyil. Material var, həvəs var, amma gərək bütün gücümüzü, iradəmizi toplayıb hərəkət edək.

Nəsbibli: Sən toplayarsan.

Firuzə: Təəssüf ki, bəzi aktrisalar işlərinə məsuliyyətlə yanaşmırlar. Biri məşqi qoyub dərziyə gedir, o biri rolunun sözünü bilmir.

Fizzə: Sən öz sözünü danış! Bir eşşəyə minib, əllisini döyəcləmə.

Dilşad: Sənə nə var, a Fizzə, sənə ki söz deyən yoxdu.

Fizzə: Xeyr, mən öz fitimi yaxşı tanıyıram. Sırağagün orda oturmuşdu, mən də, portnixa gələcəkdi, çıxdım getdim. Bunun sımsığına dəyib. Daha neynəyək, bizim də paltarımız Moskvada tikilib gəlməyib ki...

Firuzə: Mən kimsəni incitmək istəmirəm, amma...

Fizzə: Amma burnunu hər yerə soxursan, mən bilmirəm sən kimsən, aktrisasən, rejissorsən - nəsen, ya bəlkəm teatrın müdirisən?

Eynulla: Allah haqqı, onu müdir qoysunlar. Prodmaqdan iri bir tort alıb hamınızı qonaq edərim.

Firuzə: Mən ancaq teatrımızın yeniləşməsinə çalışıram.

Fizzə: Cəhənnəmə çalışırsan, gora çalışırsan, teatra gəldiyin üç gündür, aləmi qatmısan bir-birinə. Beş gün qalsan neylərsən.

Dilşad: Beş gün qalsa, beş gündən sonra çıxıb gedər ərə, bizim də canımız qurtarar.

Fərman: Sən ki, Allaha şükür, dördünə getmisən.

Dilşad: O sənin borcuna deyil, güzgü Fərman.

Akif GünAydın: Yoldaşlar, Siz burda nədən danışırırsız? Qoy hələ desin gərək bu teatrda mənə niyə polojitelni rollar vermirlər, ancaq otrisatelni rollar. Amma Stanislavski Konstantin Sergeyeviç mənə deyirdi: Akif Qəmbərquluyeviç, vı je vilitiy Qamlet.

Firuzə: Yoldaşlar, mənim müdirlik iddiam yoxdu. Mən də bu kollektivin bir üzvüyəm. Şüarım: sökmək, dağıtmaq, tikmək, yaratmaq.

Mirzə Mürşid: Nəyi sökəcəksən, nəyi dağıdacaqsan? Mən Yaqo oynayanda, Otello oynayanda sən harada idin?

Akif GünAydın: Konstantin Sergeyeviç mənə deyirdi ki, Akif Qəmbərquluyeviç, sən həm hazır Otelloosan, həm də hazır Yaqo.

Mirzə Mürşid: İndi sən, devçonka, mənə necə oynamaq öyrədəcəksən?

Firuzə: Heç kəs bizi öz stajı ilə qorxutmasın. İnqilab ona görə inqilabdır ki, əskini yıxır, yenini tikir.

Mirzə Mürşid: Bura bax, sən kimi küyə basırsan? Bu teatrın binasını mən qoymuşam. Kazinodan arvad paltarını mən daşımışam. Camaat yumurtanı mənim başıma vurub.

Fərman: Lax yumurtaları.

Fizzə: Sabah birbaş Narkomprosa gedəcəm. Müdirin yanında ağızından gələnə danışır, müdir də ağızından vurmur.

Səs-küy.

Fərman: Adə, Günaydın, ara qarışdı, o qəliz sözlərindən bir-ikisini qırıldat, aranı düzəlt.

Akif GünAydın: Hansı sözlər?

Fərman: Nə bilim, Xosməmməd demiş, o bozbaşnan ombanın yelindən.

Xosməmməd: Əclaf oğlu əclaf. Yox. İndi ki Firuzə yoldaşın hər şeydən başı çıxır, qoy o desin, şalvarla bulvar qafiyədir, ya yox. Hə, Firuzə yoldaş?

Firuzə: Qafiyədir, yoldaş Əlməmməd, qafiyədir.

Xosməmməd: Gördünüz? Moskvada oxuyub gəlib, sizin kimi mollaxanada oxumayıb ki, yazıq qızın qoparağın götürmüşüz, qoyun işləsin də...

Fizzə: Gözlə, Xosməmməd, sənə Hamlet rolunu verəcək.

Hay-küy.

Eynulla: Yoldaşlar, yoldaşlar. Səs salmayın.

Mirzə Mürşid: Yoldaş müdir, mən rəsmi bəyan edirəm ki, sabahdan teatra ayağımı basan deyiləm.

Fizzə: Alın, bu da sizin rolunuz. Qoy bütün rolları Firuzə xanım özü təkbaşına oynasın. Durun gedək.

Nəsibli: Bu anarxiyaya son qomaq lazımdı. Yoldaşların yəqin xəbəri yoxdu burda baş verənlərdən. Mən getdim.

Akif GünAydın: Bir yerdə ki, espozisiyayla eksplikasiya düz gəlmədi, orda qalmağa dəyməz.

Xosməmməd: Bağışla, xanım qız, yoldaşlardan ayıbdı, mən də gedirəm. Amma həzrət Abbas haqqı, sabah sənə öz bağımından bir səbət əncir, üzüm göndərəcəm.

Eynulla: Yoldaşlar, dağılmayın. Qarşıda yarış məsələsi durur.

Mirzə Mürşid: Əmrulla yoldaş, o sən, o da sənəin təzə kadrın. İstəyirsən yarışın, istəyirsən barışın. Xüdəhafiz.

Aktyorlar iclası tərkdir. Sonda Eynulla da işıqları söndürüb gedir.

Firuzə başını tutub qaranlıqda oturub.

Cəfər: (*gəlir*) Firuzə? Sən niyə burda qaranlıqda tək oturmusan?

Firuzə: Hər yer elə qaranlıqdır da, Cəfər.

Cəfər: Nə olub axı?

Firuzə: Yorulmuşam. Məni çox incidirlər.

Cəfər: Nə tez yoruldun, Firuzə? Demirdin həyat mübarizədir? Bəs sənəin o əzəmətli niyyətlərin nə oldu? Yeni teatr, yeni sənət, elə bir atımlıq barıtın varmı?

Firuzə: Mən sənət savaşına hazır idim, dedi-qodu savaşına yox.

Cəfər: Dedi-qodusuz teatr olmur, Firuzə.

Firuzə: Mühit məni boğur. Ancaq pıç-pıçlar, ancaq qeybətlər, o bunun dalınca danışır, bu onun, hamısı da mənim, həm dalımca, həm də üzümə. Heç kəs özünü əziyyətə salıb işləmək istəmir. Heç biri yeni metodları yaxın buraxmır. Anlamırlar ki, bunsuz müasir teatr yüksələ bilməz, neyləməli?

Cəfər: İşimizi davam etməli. Teatr tək bu demoqoqlardan ibarət deyil ki; teatrın Abbas Mirzəsi, Ülvisi, Sidqisi, Təhmasibi, Mirzağası, Hidayətadəsi də var. Hələ gəncləri demirəm. Budur, bax, «Beşinci ili» bitirib gətirmişəm.

Firuzə: (*sevincək*) Bax, bu başqa məsələ. Haydı, iş başına.

«1905-ci ildə» tamaşasının afişi qarşısında Tuqanov, Abbas Mirzə, Cəfər, Təhmasib, Hidayətadə məşhur fotoşkillərindəki pozada durublar. Firuzə onların fotosunu çəkir.

«1905-ci ildə» tamaşasından səhnə. Salon ağzınacan doludur.

Qubernator: (*makinaçıya diqtə edir*) Əlahəzrət! Diqqətinizə ərz edirəm ki, burada qorxu iki cəbhədəndir. Biri işçilərin inqilab təşkilatları, biri də yerli burjuaziyanın və millətçi ziyalıların muxtariyyət hərəkatı. Bu hərəkatların hər ikisi əlahəzrət imperatorun hakimiyyətinə qarşıdır.

(Polismeyster gəlir)

Qubernator: Polkovnik, bu saat hərəkatı idarə edən kimlərdir?

Polismeyster: Danışanlar, Eyvaz Əsriyan, Volodin, Çopur Məmməddir...

Qubernator: İnternasional! Hi-hi...Dağıtmaq lazımdır...

(İşıq dəyişir. Qubernatorun mənzilində ziyafət salonu)

Salamov (Hidayət zadə), Bahadır bəy və Ağayar, əllərində bir dəstə gül içəri girirlər. Qulluqçu gülləri almaq istəyir.

Salamov: Dayan, dayan, dəymə, basırığa düşər, bilməzlər kimdəndi. A gədə, Ağayar, qoy onu bura! Yavaş, öküz oğlu öküz, əzdin ki... Di yeri get, uşaqlar da tində gözləsin. Day bir yerdə toplaşmasınlar, bir-iki, iki-iki dayansınlar. Bahadır bəy, keçək içəri.

Bahadır bəy: Dayanınız, Kəbleyi, bildirişsiz getmək olmaz.

Salamov: Eybi yoxdu, öz itimizdir, ağzını piyləmişəm ye, başa düşürsən?

Bahadır bəy: Nə olur-olsun, şimdiki halda hərəkəti-inqilabiyə müqavimət göstərmək siyasəti - milliyyəmin mənafeyinə deyildir.

Salamov: Raboçi nədi, zad nədi, bunlar hamısı badalaqdı, işin içində iş var, əsil iş mədənlərdir... Adə, mənə Gomurnat xəlvətçə pıçıldadı ye...

Mariya Timofeyevna: *(gəlir)* Aha, Əmiraslan bəy, mən sizi çoxdan gözləyirdim.

Salamov: *(gülləri verir)* Mariya Tumannifeynən, bu nə xəcalətdi bizə verirsən. Adə, Bahadır bəy, sən yaxçı danışırısan, qırıldı beş-altı kəlmə.

Bahadır bəy: Xanım əfəndi, bizim iqbal və səadəti-milliyəmiz...

Salamov: Yenə zolladı milliyyəni ortaya. Adə, sən güllərdən danış, deginən, Əmiraslan bəy bu saat Mərdəkandan dərib gətirib... Bu da bir cüt sırğadı. De ki, elə dünən Nijnidən gəlib *(sırğaları uzadır)*.

Mariya: Oho... eleqan le Pari!

Salamov: Nə dedi?

Bahadır bəy: Mən nə bilim, firəngcə deyir.

Salamov: Deginən Əmiraslan xüsusi gətizdirib, di qırıldı bir-iki kəlmə.

Bahadır bəy: Bu küçücük hədiyyəni təqdim etməklə millətimizin əlahəzrət imperatorun sayəsində.

Salamov: Pay atonnan, a kişi, yenə zoğalladı milliyyəti.

Mariya: Çox sağ olun, bunlar çox gözəldi.

Salamov: Adə, Bahadır bəy, sən ərinin yanında sırğalardan söhbət sal, yoxsa köpək qızı sırğaları kəfə gedər, əri bilməz.

Mariya: Bunlar bu gün aldığım şeylərin hamısından gözəldi.

Salamov: Sən bir lampaları söndür, qaranlıqda bax.

Mariya lampaları söndürür.

Qubernator: *(gəlir)* Bu nədi? Lampaları kim söndürüb, kim var burda?

Salamov: Mənəm, Toxum Yerisuiç!

Mariya: Tişa, bir bax, Əmiraslan bəy mənimçün necə şeylər gətirmişdir.

Qubernator: Əmiraslan bəy, düşünmək olar ki, siz burda lampaları söndürüb arvadımla eşqbazlıqla məşğulsunuz?

Salamov: Allah eləməsin, Toxum Yerisuiç. O da mənim anam, bacım. Kürdün nəyi olsa, oğurluğu olmaz.

Qubernator: Kürdləri çox sevirəm, igid tayfadır. Onlar olmasaydı, Türkiyə bu ermənilərlə bacarmazdı.

Salamov: Görmürsən, köpək uşağı gəmidə oturub gəmiçiyə savaşırlar.

Tamaşa salonunda Məqaləçi başını bulayır.

Səhnədə.

Qubernator: Yaman millətdir. Axır o gün mən onlara açıq dedim: Siz Türkiyədə döyülmüsünüz, indi əvəzini burdakı müsəlmanlardan almaq istəyirsiniz.

Salamov: Baxma, ermənilər burda bir qələt eliyə bilməz. Türkiyə ilə ədavətləri var, bizə nə? Eşşəyə gücü çatmır, palanı döyürlər.

Qubernator: Nə qədər mən sağam, müsəlmanların başından bir tük əskik ola bilməz.

Bahadır bəy: Əlahəzrət imperatorun biz türklərə qarşı...

Salamov: Adə, türk nədi, üst-üstündən goplayırsan, sonra elə bilər başqa söz deyirsən.

Bahadır bəy: Əlahəzrət imperatorun biz Qafqaz türk-tatarlarına bu qədər böyük iltifatı iqbali millətimizin. . .

Salamov: Tfu səni, yenə soxdu bu milliyəti...

Mariya: Tişa, gedək o biri qonaqların da yanına, yoxsa yaxşı düşməz (*gedirlər*).

Salamov: Bahadır bəy, sən öləsən, arvad deyil, paraxoddu ye, paraxod.

İşıq dəyişir.

Qubernator və Ağamyan.

Qubernator: Ruben. Xahiş eldirəm, bu tatarlarla bir qədər ehtiyatlı olunuz. Vəhşi millətdir. Mən, əlbəttə, hər şeydə sizə kömək etməyə hazırım, silahla da, hətta lazım gəlsə, adamlarla da. Ancaq, söz aramızda qalsın.

Ağamyan: Mənim icarə etdiyim yeri güclə mənimsəmək...

Qubernator: Mən razılaşa bilmərəm ki, Türkiyədəki işlərin hesabını mənim idarə etdiyim məmləkətdə xristian bir millətdən, mənim öz dindəşlərimdən çəksinlər.

Salamov: (*gəlir*) Adə, Ağamov, köpək oğlu, sən indi belə ağız-burun bəhəm eləmişən ki, mənə pirod gedirsən? Mənim quyularımı hasara alırsan?

Bahadır bəy: Kəbleyi, Kəbleyi, rica edirəm, yeri deyil.

Ağamyan: Kişisən, söyüş söymə, söz de, söz eşit.

Salamov: Söyərəm, gözüvü də çıxararam, xam bez kimi cıxaram cəhəngini, köpək oğlu.

Ağamyan: Sənə deyirəm söyüş söymə. Yer mənimdi, hasara da alaram, gözüvü də çıxararam.

Salamov: Bura sizinçün İstanbul deyil, torpağını torba ilə daşıtdıraram.

Mariya: (*gəlir*) Əmiraslan bəy, nə olmuşdur, Ruben nə var?

Ağamyan: Nahaq yerə, Sizin Türkiyəyə fikriniz getməsin. Ağzını dağıtma deyirəm, dişlərini qıraram. Verdirərəm hamınızı pulemyot ağzına.

Salamov: Dayan, dayan, mənim padşahdan midalım var, mənim dişlərimi qırarsan? (*Ağamyanın üstünə atılıb, ona bir şillə vurur*)

Haykaz: Necə? Mənim atamı... (*Salamova hücum edir*)

Salamov: Adə, dığa köpək oğlu, mənim üstümə korda çəkirsən?

Tamaşa salonunda Məqaləçi cib dəftərinə nə isə yazır.

Səhnədə.

Qubernator: (*gəlir*) Əmiraslan bəy, bu nədir? Mənim evimdə? Ruben, bu, dostluq deyil. Sözlünüz varsa, bayırda hesablaşa bilərsiniz.

İşıq dəyişir, Qubernator və Polismeyster.

Qubernator: Polkovnik, bu iş bu gecə əməl edilməlidir, iki nəfər ölməlidir, biri türk, biri erməni. Erməninin meyidini türk tərəfə, türkün meyitini erməni tərəfə atmalı.

Polismeyster: Baş üstə, general həzrətləri.

Alqışlar. Təbii ki, səhnədə bu hadisələr cərəyan edərkən ara-sıra tamaşa salonunu, tamaşanı müşahidə edən Cəfəri, kulis arxasında artistləri görürük. Tamaşanın sonunda Cəfər və artistlər səhnədə baş əyirlər, onlara çiçək təqdim edirlər. Alqışlar uzun zaman davam edir.

Foyədə Nəsibli və Məqaləçi.

Nəsbibli: Bu gün idarələrdə türk və ermənilər birgə çalışırlar, millətçiləri zərərli bir şüar irəli sürürlər: «Azərbaycan azərilər üçündür». Cəfər də öz əsərində bu şüarı Salamovun diliylə təkrar edir.

Məqaləçi: Bəli, mən də buna fikir verdim, «gəmidə oturub gəmiçi ilə dava eləyir», deyir Salamov, yəni Azərbaycanı türk gəmisi sayır və heç kəs də buna tutarlı cavab vermir. Azərbaycanı türk gəmisi və erməniləri yabançı elan edir.

Nəsbibli: Heç ona fikir verdinizmi ki, erməni-türk məsələsindən bəhs edərkən: «onlar bizimlə qədimdən düşməndilər və qiyamətədək düşmən qalacaqlar» - deyilir. Erməniləri türklərin əzəli və əbədi düşməni elan etmək cinayət deyil?

Küləkli bir gündə Cəfər o vaxtki Kommunist küçəsində divardakı qəzetin qarşısında dayanıb qəzətdəki yazını oxuyur. Ekranı «Məqaləçi» görünür və yazıda yazılanları səsləndirir.

Məqaləçi: 1905-ci il Böyük oktyabr inqilabına ümumi hazırlıq məşqidir. Fəqət Cabbarlının əsərində bu böyük hazırlıqdan əsər-əlamət varmıdır? Əsla yoxdur.

Əsərdə erməni-türk münasibətləri də birtərəfli işıqlandırılır. Ağamyan Əsriyana deyir: damarlarında erməni qanının axdığını isbat etdin, inqilabçısan, nə eybi var, qoy bizim hər yerdə adamlarımız olsun, ətimizi yesən də, sümüyümüzü çölə atmazsan».

Cəfər Cabbarlı eynəyini çıxarıb, şüşələrini silir və fikirli-fikirli keçmiş Kommunist küçəsiylə addımlayır, qulaqlarında Məqaləçinin sözləri səslənir: «Lenin milli siyasəti həyata keçirilən zaman, proletariat milli şovinizm əleyhinə amansız mübarizə edərkən, əməkçilərə internasional tərbiyə verilərkən, böyük bir teatro səhnəsində keçmişin unudulmuş milli qırğınları yenidən canlandırmaq, «gəmiçilik» və «əbədi, əzəli düşmənçilik» şüarlarını diriltmək bu gün partiyamızın rəhbərliyi altında apardığımız mübarizəyə ziddir. Bir daha sübut olundu ki, bir yazıçı kimi Cəfər Cabbarlı tükənmişdir. Bu əsər dərhal səhnədən götürülməlidir».

Cəfər eynəyini çıxarıb, şüşələrini silir, fikirli halda yoluna davam edir...

Qarşısına üç-dörd AZAP-çı gənc yazıçı çıxır. Görüşürlər. Cavanlardan biri: – Nə olub, Cəfər, niyə belə fikirlisən?

Cəfər: (divardakı qəzeti göstərir) Görmürsünüz, «Məqaləçi» yenə ağzına gələni yazıb. Mənim bir əsərim çıxan kimi tənqidi qabaqcadan hazırdır. Siz cavanlar da ağzınıza su alıb susursunuz. Cəfərin «nöqsanlarını» göstərəndə təbiniz, maşallah, fontan vurur.

İkinci gənc: Biz də o yazıdan çox narazıyıq.

Üçüncü gənc: Məqalə deyil, siyasi danosdur.

Cəfər təəccüblə onlara baxır, sanki ilk dəfə görür.

Dördüncü gənc: Sabah saat 12-də «Gənc işçi» qəzetinin redaksiyasında yığışıyıq. O Məqaləçinin şalvarını çıxaracaq.

«Gənc işçi» redaksiyasında AZAP-çıların toplantısı, Cəfər də burdadır.

Gənc yazıçı: Cəfər Cabbarlının «1905-ci ildə» əsərindən danışmaq həm müəllifin, həm də teatrın böyük müvəffəqiyyətindən danışmaq deməkdir. Bədnam Məqaləçinin yazısında olduğu kimi, bunları görməməkçün gerek kor olasan.

İkinci gənc AZAP-çı: Məqaləçinin cızmaqarası sırf provokasiya və siyasi danos olmaqla bərabər, onu ədəbiyyatdan bixəbər bir adam kimi qələmə verir. Gerek ədəbiyyatın əsas prinsiplərini bilməyəsən ki, mənfi qəhrəmanın dediklərini müəllifin ayağına yazasan.

Üçüncü gənc: Cəfərin bu əsərdə guya millətçiliyə yuvarlanması böhtan və iftirdir. Məqaləçi yazır ki, Ağamyanın inqilabçı Əsriyanı «səndə erməni qanı axır» sözləriylə öz tərəfinə çəkmək təşəbbüsü əsərdə ifşa olunmur. Görünür, Məqaləçi əsərə baxarkən bu yerində yuxuya gedibmiş, Əsriyanın cavabını eşitməyib. Məqaləçinin ucuz demaqqoqiyası bir çürük qoza dəyməz.

Dördüncü AZAP-çı: «1905-ci ildə» ədəbiyyat tariximizin – proletar beynəlmiləçiliyinin bədii abidəsi olaraq qalacaqdır. O, çox səmimi və həyəcanlı qələmlə yazılmışdır. Salamov, Ağamyan və Qubernator obrazlarıyla müəllif sübut edir ki, milli qırğınlar yalnız milli burjuaziyanın və çar hökumətinin fitvasıyla baş verir.

Cəfər: (*məmnun gülümsəyir*) Çox sağ olun, uşaqlar. Doğrusu, heç sizdən gözləməzdim. Elə bilirdim siz də o Məqaləçiylə razılaşacaqsız.

«Almas» tamaşasının afişi qarşısında Cəfər, Tuqanov, Hidayətzadə fotodakı pozalarında.

Səhnədə «Almas»dan bir parça. Almas rolunda - Firuzə.

Hacı Əhməd: Ay camaat, nə o yan-bu yan salmısınız? Bu Almas xanım deyir ki, arvadları salın Hacı Əhmədin bağına. Olsun ümumixana, məscidi də bağlayın, olsun oyunbazxana, vəssəlam, şüttamam.

Barat: Yalan deyirsən, belə söz yoxdur.

Hacı Əhməd: Yalan deyən atasına lənət.

Almaz: Qulaq asın, kəndimizin mötəbər adamları. Bu vaxtadək mən kənddə azadlığa, yeniliyə, mədəniyyətə düşmən adamlar olacağına bir o qədər də inanmırdım. Lakin, bax, ilk dəfə olaraq qarşımda əsl düşməni, onun iti dirnaqlarını, bərəlməmiş gözlərini, qıcıyan dişlərini görürəm.

Hacı Əhməd: Düşmən, düşmən dediyin o düşmən kim olmuş ola?

Almaz: Kim? Siz.

Hacı Əhməd: Biz?

Almaz: Siz, işıqdan qaçan yarasalar, kəndin qan damarlarını sorub gəmirən parazitlər, siz mədəniyyətə, yeniliyə, kəndin yüksəlişinə zidsiniz. Çünki mədəniyyət sizin cibinizə toxunur, mədəniyyət sizinçün ölümdür, ölüm!

Hacı Əhməd: Sən mənə deyirsən bu sözləri? Neynək, qalsın qulluğuna. Mənə də Sərkər oğlu Hacı Əhməd deyərlər. Sən şura hökumətinin pirqramını poza bilməzsən.

Almaz: Yoldaşlar, şura hökuməti...

Hacı Əhməd: Necə? İndi də şura hökumətini söyürsən? Şura hökumətiylə işin olmasın. Bizim canımız da, malımız da şura hökumətinə qurbanıdır.

Almaz: Yoldaşlar, hökumət...

Hacı Əhməd: Hökumətin adını çəkmə. Biz razı olmaıq ki, sən bizim hökumətimiz haqqında güldən ağır bir söz deyəsən.

Almaz: Yoldaşlar, qoyun axı mən də sözümlü deyim.

Şərif: İstəmirik. Biz razı olmaıq ki, sən bizim yanımızda şura hökumətini söyəsən. Yaşasın şura hökuməti! Uraa!

Almaz: Bəli, mən də özümü təqsirli bilərəm. Çünki mən bu invalid çuxası geymiş qolçomaq hacı əhmədlərə, şəriflərə, mirzə səməndərlərə qarşı təkbaşına savaşımaq istəmişəm. Bu mübarizənin ancaq Kommunist firqəsinin rəhbərliyi və yoxsul kəndliləri təşkil etmək yoluyla görülməli biləcəyini yaxşı düşünməmişəm.

Lojaların birində Cəfər başını bulayır.

Səhnədə.

Almaz: Səhvlərimi boynuma alıram. Ancaq səhvlərim düşmənlərimi sevindirməsin. Mübarizə davam edir.

Alqışlar. Tamaşaçıları artistləri, Almaz rolunda Firuzəni alqışlayırlar.

Afişa «Yaşar».

Yenə teatr salonu. «Yaşar»dan məhkəmə səhnəsi. Yaqut rolunda Firuzə.

Sədr: Vətəndaş Yaşar, prokuror sizi el malına qəsd etməkdə təqsirləndirir, siz isə özünü müdafiə etmək və cavab vermək istəmirsiniz. Bunun nəticəsi ən ağır cəzadır.

Prokuror: Qanun fakt tələb edir. Şahidlər göstərir ki, proyektı o yandırmışdır. Dinamiti o partlatmışdır. Ona görə deməyə sözü yoxdur.

Yaşar: Məni öz yaratdığımı məhv etməkdə təqsirləndirmək, proletariyatın düşməni kimi mühakimə etmək, inqilabın 15 illiyində məni əksinqilabçılıqda təqsirləndirmək! Qoy məni güllələsinlər, mən artıq heç bir sorğuya cavab verməyəcəm.

Yaqut: Dayanın, yoldaşlar, qoyun mən özüm cavab verim.

Adamlar: O kimdir, nə deyir?

Sədr: Sən nə istəyirsən, qız?

Yaqut: Yaşar heç bir şey bilmir, mən hamısını bilərəm. Qoyun onun yerinə mən cavab verim.

İmamyar: İtil bir yana, qız.

Yaqut: Yox, daha bəsdı, qoy məni öldürsünlər. Hamısını deyəcəm. Onun heç bir təqsiri yoxdur. Bütün bu işləri onlar eləyiblər.

Sədr: Kim axı?

Yaqut: Budur (*İmamyarı, Türbəti göstərir*). Kağızları yandıranlar da onlardır, barıt qutusunu evdən aparan da onlardır. Pəncərədən girdilər...

Prokuror: Deməli, kağızları o yandırdı, sən gördün?

Yaqut: Mən onların fikrini bilirdim. Yaşar evdən getdi, mən pəncərədən baxırdım. (*İmamyarı göstərir*) O qayıtdı, kağızları götürdü, oda atdı.

Prokuror: Demək, kağızlar yanmışdır.

Yaqut: Yox, kağızlar yanmamışdır. Kağızlar budur, məndədir. Mən qabaq-cadan onları götürüb, yerinə başqa kağız qoymuşdum. Budur, bu da kağızlar.

Yaşar: (*həyəcanla*) Proyekt özüdür, özüdür.

İmamyar: Elə isə, al! (*Tapança ilə atarkən Əmirqulu qolunu tutur, gülləni göyə sovurur*).

Sədr: Tutun onu.

Yaşar: Sağ ol, Yaqut! Mən səni belə qoçaq bilməzdim.

Alqışlar.

Afişa «Dönüş»

«Dönüş»ün müzakirəsi.

Hikmət Kamal: Yoldaşlar, biz görürük ki, bugünkü metodoloji üzrə bu əsər bizə və proletar ideolojisinə daban-dabana ziddir. Bu onu göstərir ki, müəllif hələ də öz dünyagörüşünü yabançı təsirlərdən qurtara bilməmişdir.

Fikrət Kamal: Bu əsər metodoloji cəhətcə idealizm məktəbi üzərində qurulmuşdur.

Kamal Fikri: Mən, yoldaşlar, təəssüf ki, əsəri görməmişəm və oxumamışam, amma məsələ ondadır ki, mən 1920-ci ildən münəqqid kimi çalışıram, Cəfər Cabbarlının keçmiş əsərləriylə tanışam. Odur ki, bilərəm, şübhəsiz, bu əsəri də pantürkizm və panislamizm nəzəriyyəsiindən xali deyildir. Cəfər Cabbarlı sənətkar kimi tükənmişdir. Bir də, yoldaşlar, nə qədər afişlərdə ancaq Cəfər Cabbarlının əsərlərini görmək olar. Bu nə monopoliyadır, teatrımızı başına alıb? Başqa, daha istedadlı yazıçılarımız yoxmudur, niyə onlar kölgədə qalsın? Elə Cəfər, Cəfər, Cəfər... Gənc dramaturqlar deyir ki, nə qədər Cəfər ordadır, bizi o teatra yaxın qoymayacaq.

Cəfər: Kimi qoymamışam teatra gəlsin? Kimdi onların qabağını kəsən? Yaza bilirlər yazsınlar, gəlsinlər. Hamıdan çox buna mən sevinərəm. Gəlsinlər, mən mane oluramsa, mən çıxıb gedərəm operaya, libretto yazaram, heç nə yazmayıb, ancaq tərcümə edəyəm, radioda çalışa bilərəm, kinostudiyada çalışa bilərəm, rus teatrında, erməni teatrında əsərlərim oynanır, orda işə girərəm, fəhlə klublarında işləyəm. Təki, o yoldaşlar yazsınlar, bacarıqlarını göstərsinlər.

Cəfər teatrdan çıxır, bir neçə addım atır, sonra çönüb uzun-uzadı teatra baxır. Kadrarxası səsi: Qədrimi öləndən sonra biləcəklər, heyf ki, özümün bundan xəbərim olmayacaq.

Evə gəlir.

Sona: Nə olub sənə, Cəfər, rəngi-rufun qaçıb?

Cəfər: Daha ora getməyəcəm...

Sona: Hara?

Cəfər: Teatra. Bəsdə dözdüm, o teatr, o da onlar. *Yeməyə nəyin var?*

Sona: Bozbaş asmışam.

Cəfər: Sup-bozbaş omba yeli – supematizm. *(qəhqəhə çəkib gülür)*

Sona: Şükür, eynin açıldı.

Cəfər: Eynimə nə olmuşdu, bağlanıb-eləməmişdi ki... Sonası, sabahdan kinofabrikada «Almaz»ın çəkilişinə başlayıram. Bir o şüşəni gətir.

Sona: Axı, həkim icazə vermir.

Cəfər: Bir qədəhlə bir şey olmaz. Kinonun şərəfinə içməliyəm axı, *(qədəhi qaldırır)* kinonun şərəfinə, *(ani tərəddüddən sonra)* həm də teatrın şərəfinə.

Cəfər: *(Öz otağına keçir)* Sonası, axşamdan yatacam, səhər tez durmalıyam.

Yerinə uzanır, gözlərini yumur. Yuxuda əvvəllərdə gördüyümüz səhnəni görür. Qəbiristanlıqda ağ kəfənə bürünmüş adamlar ruh kimi hərəkət edirlər. Kadr arxasında şeir oxunur:

**Ölmək! O geniş körpüdə hər kəs keçəcəkdir,
Bir badə ki, ondan hər kəs içəcəkdir.
Hər süslü çiçək sonda saralmış quru yarpaq,
İnsan da nədir? Əvvəli torpaq, sonu torpaq.
Hər yoxluğa, hər heçliyə məhkum bəşəriyyət,
Bir tək səni məhv etmədi bu qanlı təbiət .**

Cəfərin qapalı gözlərindən yanaqlarına iki damla yaş süzülür.

Sonanın dəhşətli qışqırığı: Cəfər!

Damdan bir dəstə göyərçin pırlayıb uçar.

Mavi səmada uçan ağ göyərçinlərin və orkestrdə səslənən «Azad bir quşdum» mahnısının melodisi fonunda filmin son titrləri.

2019-2020

